

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Вршњачко насиље у школама

(мастер рад)

Ментор:

Проф. Др Миомира Костић

Студент:

Даница Илић

Број индекса: М 050/18-О

Ниш, 2021. год.

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Вршњачко насиље у школама

(мастер рад)

Ментор:

Проф. Др Миомира Костић

Студент:

Даница Илић

Број индекса: М 050/18-О

Ниш, 2021. год.

САДРЖАЈ

1. Увод.....	1
2. Дефинисање и терминологија вршњачког насиља	4
3. Агривност код деце и адолесцената.....	6
4. Феноменолошке карактеристике вршњачког насиља.....	9
4.1. Облици вршњачког насиља.....	10
4.2. Феноменолошка својства насилника.....	15
4.3. Феноменолошка својства жртве.....	16
4.4. Феноменолошка својства посматрача.....	17
5. Етиологија вршњачког насиља.....	18
5.1. Ендогени фактори.....	20
5.1.1. Интелигенција.....	21
5.1.2. Карактер.....	23
5.1.3. Мишљење.....	25
5.1.4. Емоције.....	26
5.2. Егзогени фактори.....	28
5.2.1. Породични фактори.....	30
5.2.2. Школска средина.....	32
5.2.3. Вршњачки односи.....	32
5.2.4. Средства масовне комуникације.....	34
6. Последице вршњачког насиља.....	36
7. Спречавање вршњачког насиља.....	37

8. ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ НА ТЕМУ „ВРШЊАЧКО НАСИЉЕ У ШКОЛАМА СРБИЈЕ“ У ПЕРИОДУ ОД 01.01.2014. ДО 31.12.2018. ГОДИНЕ.....	44
8.1. Опис истраживања.....	44
8.2. Предмет истраживања.....	44
8.3. Циљеви и задаци истраживања.....	44
8.4. Хипотезе истраживања.....	45
8.5. Узорак и методи истраживања.....	45
8.5.1. Структура узорка.....	46
8.6. Анализа резултата истраживања и провера постављених хипотеза.....	46
9. Закључна разматрања.....	59
Сажетак и кључне речи.....	62
Попис коришћене литературе	

I УВОД

Школа је, као установа са васпитно-образовном улогом, један од важних фактора у процесу успостављања система вредности код младих. Како се у току школовања, као и у другим сферама друштвеног живота, човек сусреће са различитим типовима личности, различитим темпераментима, позитивним и негативним примерима понашања, многи од њих оставе последице. Поред школе и породице (која је један од најважнијих фактора у развоју личности), не треба занемарити ни утицај средине као шире друштвене заједнице, медија, као и нових достигнућа у области технологије. Социјалне мреже, You Tube, различите апликације и видео игре су такође феномени савременог друштва који могу имати знатан утицај на формирање система вредности. Поред непобитних позитивних страна масовне употребе интернета и рачунара, немогуће би било не осврнути се и на негативан утицај истих на развој деце.

Вршњачко насиље је сложена појава, па је неопходно сагледати из свих аспеката и узети у обзир све факторе који могу довести до ње. Школе као институције, имају на располагању одређен број начина како би се малолетницима правовремено и адекватно указало да насиље није пожељан и прихватљив начин за решавање конфликтних ситуација, Реч је о мерама које доприносе превенцији насиља у школама, као што су медијација, едукација наставног особља у виду семинара и симпозијума о насиљу у школама, али и многе друге активности које на индиректан начин утичу на превенцију насиља. То су, на пример, радионице чије је тежиште на изградњи емоционалне стабилности ученика, затим радионице на тему толеранције и поштовања различитости у друштву (ученике са посебним потребама, ученике припаднике LGBT популације) али и нулте толеранције на насиље у школи и уопште.

Вршњачко насиље се некада манифестовало на другачији начин, тако што су се деца задиркивала, тукла (песничење, чупање за косу), ругала. То је била ера без видео-игара и

медијских садржаја који су доступна деци, у којима се промовише насиље.¹ Данас вршњаци то исказују другачије, понекад и употребом хладног и ватреног оружја, затим моћним савременим средствима, као што су социјалне мреже којима се деле слике, снимци, видео клипови са различитим садржајима.

Деца код одраслих изазивају најнежнија осећања, што се ретко повезује са агресијом, мржњом и са осталим негативним осећањима која су база вршњачког насиља. Последице овог друштвеног феномена су вишеструке. С обзиром на комплексност насиља као појаве, потребно је сагледати га са различитих аспеката - социолошког, психолошког, правног, безбедоносног...

У овом раду биће речи о малолетничком насиљу уопште али фокус биће на вршњачком насиљу у школама, као посебном појавном облику малолетничке делинквенције. У првом делу биће речи о појмовном одређењу, терминологији, дефинисању и историјату вршњачког насиља, док ће у другом делу бити обрађена етиологија и феноменологија вршњачког насиља у школи, као и последице и превенција са освртом на законску регулативу дате области. У трећем, емпиријском делу рада, изнети су и обрађени подаци, постављене хипотезе и утврђени циљеви, задаци и изведени закључци на основу емпиријског истраживања.

У Уводу је изложен предмет мастер рада, са освртом на неопходност мултидисциплинарног приступа овој теми.

У другом поглављу (Дефинисање и терминологија вршњачког насиља), пажња ће бити усмерена на проблем различитог дефинисања појма вршњачко насиље, упоређујући дефиниције и критеријуме дефинисања из различите стручне литературе. Такође, указано је на неопходност прецизног, јасног и униформног схватања овог појма као и проблеме који се могу јавити непрецизним дефинисањем.

¹ “Произвођачи видео-игара реаговали су на дечју фасцинираност насилним играма сталним повећавањем насиља и бруталности које се, захваљујући развоју технике, све реалистичније представља. Од почетка деведесетих у насилним игрицама дете не посматра акцију из перспективе треће особе, већ очима главног јунака, што процесу даје изузетну реалистичност. Затим, у видео-игре су уграђени многи принципи успешног учења који их чине идеалним учитељем. Циљеви игре јасно су постављени и подешени играчу и имају јаку поткрепљујућу функцију. Поготово насиље бива често и непосредно награђено, а практично никад кажњено”. Попадић, Д., *Насиље у школама*, Институт за психологију, Београд, 2009., стр.37.

У трећем делу мастер рада под називом Агресивност код деце и адолесцената, указује се на појам адолесценције и скреће пажња на нестабилност дечије емотивне личности током овог периода развоја. Наводи се да је веома важно да се у овом периоду одрастања усмери пажња родитеља али и свих других учесника у васпитном процесу на било какве негативне појаве у понашању адолесцената, али и млађе деце и да би се тада могле „исправити“ евентуалне неправилности у васпитању.

У делу под називом Феноменологија вршњачког насиља говори се о феноменолошким облежјима насиља међу вршњацима у школама и наводе се облици вршњачког насиља као што су: физичко, вербално, социјално, сексуално и електронско. У овом делу рада је дат и феноменолошки опис насилника, жртве али и посматрача вршњачког насиља.

У петом делу овог рада говори се о етиологији вршњачког насиља па су описани и фактори који узрокују ову појаву. Фактори су подељени у две велике групе: ендogene и екзогене. У групу ендогених фактора сврстава се: интелигенција, карактер, мишљење и емоције; а у ендogene: генетски фактори, социолошки фактори, породични фактори, школска средина, вршњачки односи и средства масовне комуникације. Сваки од ових врста фактора су појединачно разрађени и објашњен је њихов утицај на појаву вршњачког насиља.

У шестом делу мастер рада под називом Последице вршњачког насиља објашњена је каузална веза између вршњачког насиља и разноликих психолошких стања код жртава након излагања насиљу али је скренута је пажња и на страх од будуће виктимизације.

У седмом одељку говори се о превенцији вршњачког насиља и као и о месту породице и школе у процесу превенције. Такође, наведени су проблеми који се често јављају у пракси у превентивном и интервентном деловању школа у случајевима вршњачког насиља.

Осми део рада посвећен је емпиријском истраживању које је обухватило примере вршњачког насиља у школама Србије у периоду од 01.01.2014. до 31.12.2018. године који су били доступни у медијима. У овом делу дат је опис истраживања, задаци и циљеви, постављене хипотезе које треба потврдити истраживањем, описан узорак и његова структура и методе истраживања. На самом крају, анализиран је узорак, извучени закључци и потврђене постављене хипотезе.

У Закључку сумирани су подаци и изнете чињенице добијене из истраживања, као на пример, да је новембар месец са највише случајева вршњачког насиља у школама, да дечаци предњаче у улози насилника, као и да су и најчешће жртве, да насилници најчешће нападају исти пол. У овом делу наводи се да школе имају потешкоћа у вези насиља које се одиграва у њиховим просторијама узроковане различитим ситуацијама, на пример, да школски полицајци не постоје у свим школама, да наставно особље не сме да врши претрес ученика, као и да је велики број ученика који улази и излази у зграду школе на дневном нивоу. У овом поглављу дати су предлози чија би реализација допринела превенцији вршњачког насиља.

II ДЕФИНИСАЊЕ И ТЕРМИНОЛОГИЈА ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА

У литератури се користе два термина – школско насиље и насиље у школи. “Термини насиље и агресија се код нас углавном користе као синоними, с тим што агресивност и агресија више упућују на мотивацију која је водила ка повређивању другог и на диспозицију, док термин насиље, по нашем мишљењу, у већој мери сугерише недозвољеност наношења штете, често и независно од намере”.²

Ипак, ова два термина нису идентична по значењу иако су врло слична и сродна по неким елементима. Неки криминолози, као што су Фурлонг и Морисон³, истичу да је врло важно правити разлику између ова два појма и да неопрезно изједначавање насиља у школи и школског насиља може довести до забуне али и стварања погрешне слике. Тако је, узроковано лошом интерпретацијом, у медијима приказано стање 1995. године у САД-у, када је изнет податак да 20% ученика носи са собом оружје. Међутим, касније се испоставило да је истраживање показало да, заправо, 20% ученика анкетираних у школи носи оружје али ван школских просторија, тј. у време када није у школи⁴.

Насиље у школи се дефинише као насиље које се испољава у школској средини и повезано је са школом као системом и узроковано је дешавањима у њој, док је школско насиље могуће представити као насиље које потиче из друштвене средине и нема каузалне

² Попадић, Д., Плут, Д. *Насиље у основним школама у Србији – облици и учесталост*, Психологија, Београд, 2007., стр.310.

³ Видети више у: Попадић, Д., стр. 28.

⁴ Видети више у: Попадић, Д. стр. 14.

везе између школског система и његове манифестације, већ се поклапа само просторни елемент, тј. место испољавања насиља. Напад љубоморног супруга на своју супругу која је запослена у школи или напад незадовољног родитеља на учитеља или наставника, који се одвијају у школском дворишту или ван дворишта али у непосредној близини школе, не могу се сматрати школским насиљем⁵.

“Треба још истаћи да су школско насиље и насиље младих две различите теме. Постоји опасност да се о овим темама недискриминативно говори, или да се специфичност школског насиља (барем када мислимо на насиље међу ученицима) види једино у простору где се насиље младих одвија. У свим већим истраживањима насиља младих испитаници јесу били ученици, а анкетирање је спровођено у школама, али само зато што је школа била најзгодније место на којем се у исто време могу наћи млади који би били субјекти у истраживању. Школско насиље јесте насиље младих и према младима, али школа није само позорница, већ – много важније – организациони контекст који одређује правила која на тој позорници владају, који додељује улоге деци и одраслима, и уобличава са свим специфичну интеракцију између њих. Школа се појављује као еколошки микро-систем који, с једне стране, делује као катализатор на силе које су одговорне за насилну комуникацију која постоји и ван ње, а с друге стране креира нове улоге и интеракције који рађају и специфичне облике насиља“.⁶

Како би се скренула пажња на потребу разликовања ових појмова, у литератури се користи још један појам чије је објашњење дао норвешки криминолог Дан Олвеус, који истиче да код термина *bullying* има извесних лексичко-семантичких преклапања са насиљем у школи. “Када се говори о вршњачком насиљу често се користи термин булинг (*bullying*) који потиче из енглеског језика. Ради се о врло модерном термину који се одскора одомаћио не само у стручној литератури већ и у свакодневној комуникацији у иностранству. Булинг је изведеница од *bully* (були) што означава особу која користи снагу или моћ како би нанела штету или заплашила слабијег. У српском језику не постоји реч којом би у потпуности било обухваћено значење булинга те се преводи као насиље, силецијство, малтретирање”.⁷

У самим почецима истраживања ове појаве, научници из скандинавских земаља употебили су прво термин *mobbing* да би представили вршњачко насиље, али се тај термин

⁵ Видети више у: Попадић, Д. стр. 15

⁶ Попадић, Д., *op.cit.* стр. 56.

⁷ Ракић, Ј., *Појам и облици вршњачког насиља, Правне теме*, година 3,бр.5, стр. 60

користио у мало ширем значењу, тј. као насиље групе према појединцу. Касније га замењује термин *bullying* док термин *mobbing* добија другачије значење (малтретирање и злостављање у радном окружењу)⁸ *Bullying* се може означити као малтретирање, злостављање или свако друго понашање којим је ученик виктимизиран⁹. Олвеус овде истиче два битна елемента *bullying*-а: надмоћ злостављача и поновљено злостављање кроз одређени временски период. Насиље које нема у себи елемент супериорности и надмоћи не може се подвести под термин *bullying*.

„У пракси ове разлике нису толико битне, јер се најчешће бавимо понашањем којим је неоправдано нанета штета а чија намера је и била да се нанесе штета, нечим што је и насиље и агресија“.¹⁰

Претпоставља се да је обим насиља у школама много већи зато што се деца, која су жртве насиља, плаше да пријаве насиље због могућег понављања али и због стигматизације друштва. “На крају различитих сагледавања појма насиља можемо изнети једну свеобухватну дефиницију насиља која би гласила: насиље подразумева различите облике понашања чији је главни циљ успоставити моћ и контролу над другим особама употребом силе и манипулисањем”.¹¹

III АГРЕСИВНОСТ КОД ДЕЦЕ И АДОЛЕСЦЕНАТА

Агресија се може дефинисати као „напад, нападање, кидисање, насртљивост, неизазван напад у циљу потчињавања, освајања“¹², али се поред појма агресија користи и појам агресивност. Агресивност се најчешће користи у смислу нечије црте личности трајног карактера пре него за описивање нечијег стила понашања, док би се термин агресивно понашање могло користити да би се описао поступак појединца. Такође, агресивност се може тестирати различитим анкетама и упитницима, где се испитаници изјашњавају колику су потребу имали да некоме нанесу штету али не и о томе да ли су штету и нанели, тј. испитаник се не изјашњава о томе шта је заправо урадио. Дакле, код оба појма, агресије и агресивности, битан елемент је намера наношења штете другоме, док се као насиље може окарактерисати и

⁸ Видети више у: Попадић, Д., стр. 26.

⁹ Olweus, D., *Bullying in schools: facts and intervention*, Research Centre for Health Promotion, University of Bergen, Norway, 2010., p. 14.

¹⁰ Малинић, Ј., *Психологија вршњачког насиља*, Филозофски факултет, Пале, Источно Сарајево, 2017., стр. 41.

¹¹ Ibid, стр. 40.

¹² Вујаклија, М., *Лексикон страних речи и израза*, Београд, Просвета, 2009., стр. 10.

наношење штете код кога није постојао мотив. Док се код агресије обавезно у први план ставља намера (а сама реализација агресије и њени ефекти нису увек нужни), дотле се код насиља у први план ставља сам чин агресије¹³. Ове термилошке разлике у појмовима агресија, агресивност и насиље имају теоријски значај, док је у пракси њихов значај веома мали или никакав јер се, приликом квалификације неког поступка као насиља у школи, санкционише понашање којим је, од стране једног ученика, неоправдано нанета штета другом ученику.

Основне карактеристике насилничког/агресивног понашања су: изазивање и учествовање у тучама, застрашивање, суровост према људима и животињама, деструктивно опхођење према стварима и имовини, крађе, злоупотреба психоактивних супстанци, непослушност и провокативно понашање. Сви наведени облици насилничког понашања младих имају заједничку етиологију.

“Извесни облици преступничког понашања представљају неку врсту преткриминалног понашања, те настојања усмерена на њихово спречавање посредно доприносе превенцији криминалитета, као најтежег облика преступништва”.¹⁴

Друштвено дозвољено понашање је понашање које је у складу са захтевима заједнице у којој појединац живи и ради. Проистиче из складног емоционалног, интелектуалног и социјалног развоја. Овде није реч о идеалном складу, већ о понашању где се толеришу извесна одступања. То су одступања која никога не угрожавају па их као такве заједница толерише. Свако веће одступање од уобичајеног емоционалног и социјалног понашања, привлачи пажњу околине. “Ова одступања могу имати различите форме, трајања и интензитет а у зависности од узрочних детерминанти. Од степена развоја друштвене свести, науке и, уопште, развоја суда реалности, зависи наша способност да разликујемо нормално од поремећеног и ненормалног понашања, као и прогноза колико ће тако понашање трајати, када се може поновити или, пак, како се може одстранити.”¹⁵

Друштвено неприхватљиво понашање би било понашање када се појединац често, за дуже време или трајно понаша неадекватно, некорисно, штетно и мимо постојећих

¹³ Видети више у: Попадић, Д., стр.14.

¹⁴ Поповић-Ћитић,Б.,Павловић – Жунић, В., *Превенција преступништва деце и омладине*, Београд, Министарство просвете и спорта Републике Србије, Педагошко друштво Србије, 2005., стр.12

¹⁵ Панић, В., *Развојно-динамичка психологија и психологија учења*, Београд, Научна књига, 1984., стр. 107

цивилизацијских норми и својим понашањем угрожава околину и људе око себе. “Исто тако, важна је толерантност средине за многе облике ”ненормалних” испада деце, који су, по правилу, периодични и пролазни, ако се не гуше и не жигошу, већ се, једноставно, пусте да прођу; у противном: долази до застоја у развоју, фиксирања проблема и формирања симптома. Агресивни и еротични импулси, који трпе најјачу репресију друштва у периоду раног детињства, морају се постепено неутралисати, са што мање притисака а са што више скретања ових импулса, са корисним циљевима за индивидуу и њен развој, и за друштво у целини”.¹⁶

У домаћој и страниј литератури су присутне различите класификације с обзиром на различите аспекте агресивности као што су узроци настанка, начини изражавања и циљеви агресивног понашања. По једној класификацији може се поделити агресија према начину испољавања на директну и индиректну агресију. *Директна агресивност* је непосредно усмерена на директно повређивање другог, било физички или вербално. *Индиректна агресија* се изражава у виду манипулативног понашања где се не повређује друга особа директно али се то ради на друге начине (оговарањем, игнорисањем, искључивањем). Ова агресија се зато зове и социјална или релациона агресивност¹⁷ Следећа класификација агресију дели на *реактивну* (непријатељску) и *проактивну* (инструменталну) агресију. Непријатељска агресија представља поступак који је мотивисан, покренут агресивним нагоном и за циљ има наношење реалне штете, док је инструментална агресија поступак који за последицу има реално наношење штете жртви али за циљ има задовољење неких алтернативних потреба.

Такво понашање се, у свакодневном животу, исказује различитом терминологијом. Неки од синонима за овакво понашање су и антисоцијално, девијантно, делинквентно понашање, васпитна запуштеност. Више назива за такав поремећај сигурно указује да се ради о врло сложеној појави која се испољава на различите начине. Оваква терминологија се сусреће и у страниј литератури¹⁸.

¹⁶ Ibid., стр. 107

¹⁷ Видети више у: Попадић. Д., стр. 67.

¹⁸ „For several reasons, I want to argue that violence/violent behaviour should be defined as aggressive behaviour where the actor or perpetrator uses his or her own body or an object (including a weapon) to inflict (relatively serious) injury or discomfort upon another individual“ Olweus, D., p. 3.

IV ФЕНОМЕНОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА

Вршњачко насиље у школама посматрано са феноменолошког и етиолошког аспекта, било је предмет многих теоријско-емпиријских истраживања из различитих научних дисциплина. Управо овај мултидисциплинаран приступ појави насиља у школама условљава различите методолошко-теоријске полазне тачке па самим тим и различита појмовна одређења. Међутим, компаративни приступ овој појави је неопходан због њене вишедимензионалности.

Ова вишедимензионалност огледа се у просторним и временским елементима ове појаве, њеним појавним облицима, као и особеног положаја лица која у њему учествују.

Просторне и временске елементе код појма школско насиље треба схватити условно. Чињеница је да је код физичког насиља ученика неопходно да се акт насиља догодио у школским просторијама или школском дворишту и то у време када ученици похађају наставу или у одређеном временском периоду пре почетка и након завршетка наставе, да би се насиље могло сматрати школским насиљем¹⁹. Међутим, код електронског сам чин насиља се не одвија у простору који потпада под јурисдикцију школске установе али и време извршења насиља се најчешће не поклапа са временом када су ученици на настави у школи. Такође, може се десити и ситуација када се ученици физички сукобе у школи, за време наставе (што је чист пример физичког школског насиља) а да све то сними мобилним телефоном ученик-посматрач и, по завршетку наставе, то објави на друштвеним мрежама. Код случаја насиља који је снимљен јасно је да се може окарактерисати као школско насиље, међутим, да ли би се могло то тврдити и за насиље које се одиграло ван школе од стране ученика који је претходно био у улози посматрача? Следеће питање је и у којој се улози сада налази ученик који је физички насрнуо на жртву и да ли је он сада такође виктимизиран, као и жртва, од стране посматрача?

Начин испољавања вршњачког насиља може бити различит, употребом физичке силе, социјалним злостављањем и занемаривањем (па и потпуним искључивањем из вршњачке групе), употребом дигиталних медија или сексуалним насиљем.

За разлику од насиља код одраслих, код вршњачког насиља у школама учесници су малолетници школског узраста који се налазе у специфичном међусобном односу (то су

¹⁹ Видети више у: Попадић, Д., стр. 15.

углавном другови из разреда или уопште из школе). Учесници у вршњачком насиљу су насилник, жртва и посматрач, кроз чије фономенолошке карактеристике се такође може појаснити феноменологија вршњачког насиља уопште.

4.1. Облици вршњачког насиља

Вршњачко насиље није феномен који је карактеристичан искључиво за школску средину већ насиља међу младом популацијом има и на другим местима. Ипак, управо због одговорности које има школа као институција према малолетницима који је похађају, вршњачко насиље у школама је највидљивија категорија. Први институционални облици вршњачког насиља појављују се још у предшколским установама, касније, у основној и средњој школи. Испољава се кроз различите облике (изоштатавање из групе за игру, подсмевање, недружење, игнорисање и неприхватање). Да ова појава није искључиво тековина савременог доба сведочи стара педагошка литература. „У *Лексикону историје педагогије српског народа* (период до 1945. год. 2012.) се каже: `Одредница ПРАВИЛА ПОНАШАЊА ЂАКА – правила која су надзорници упућивали учитељима, који су били у обавези да их сваке недеље `торжествено`, тј. свечано и озбиљно читају пред ђацима: Сваки ученик мора на време долазити у училиште и без нужде не изостајати. У училишту треба бити миран и на оно што се говори пазити. Сваки мора своје ствари у поретку држати. Сваки мора бити чист, умивен и очешљан. Истину ваља говорити. С другим ваља живети у љубави братски. Нико не сме срамотне речи говорити, нити срамотно певати или псовати. Нико не сме туђе затајити. Нико не сме поред себе ножиће и друге шкодљиве ствари имати`.”²⁰

Постоји неколико различитих класификација насиља. Не постоји јасна граница између његових различитих форми²¹. Према *начину испољавања* вршњачко насиље може бити *директно* и *индиректно*. Под *директним*, како му само име каже, подразумевамо отворене нападе на жртву. Директно насиље може бити физички напад али и вређање, захтевање, претње, провоцирање... *Индиректно* се остварује “иза леђа” или преко неке друге особе а за циљ има друштвену изолацију (искључивање неке особе из друштва), оговарање, ширење гласина и због специфичног начина испољавања теже се уочава.

²⁰Трнавац, Н., *Лексикон историје педагогије српског народа*, Завод за уџбенике, Београд, 2012., стр. 444.

²¹ Попадић, Д., Плут, Д., Павловић, З., *Насиље у школама Србије*, Анализа стања од 2006-2013. године, Институт за психологију, Београд, 2014., стр. 32.

Према природи насилног чина, насиље може бити: физичко, вербално, емоционално, социјално, сексуално и електронско насиље.

- *Физичко насиље*

Физичко насиље је најраспрострањенији облик насиља у школи и уопште. Јавља у комбинацији са другим облицима насиља, посебно са вербалним, где је вербално насиље увод у физичко. Подразумева директан напад на жртву и видљиве физичке повреде, огреботине, модрице а понекад и повреде опасне по живот²². Починиоци су најчешће дечаци али се често деси да се и девојчице потуку. Физичко насиље понекад подразумева и употребу оружја којим може да се нанесе повреда жртви. Школе немају детектор за метал па се неретко деси да ученик дође у школу и са школским прибором понесе нож, палицу, боксер и сл. Поједини ученици то раде због претњи другим ученицима или као могућност за одбрану. Тако представљају латентну опасност за вршњаке.

- *Вербално насиље*

„Вербално насиље подразумева увредљиве инсинуације, неукусне шале, исмејавање, стереотипне коментаре, генерализације, давање погрдних имена, постављање неугодних питања и изношење увредљивих, недоличних поретпоставки, оговарања“.²³

Вербално насиље је карактеристично за све узрасте као и за оба пола. То је најчешћи облик насиља у свим основним и средњим школама, толико присутана да су ученици и родитељи стекли неку врсту толеранције па понекад и не реагују на неки облик овог насиља. Дешава се најчешће на школским одморима али и на часовима. Карактеристично је за децу млађег основношколског узраста али се може чути и у предшколским установама у свакодневној комуникацији деце. У средњим школама је такође присутно. Вербални насилници су и девојчице и дечаци. Вербално насиље често предходи физичком или неком другом облику насиља. Код ученика који немају развијено самопоуздање може да изазове велике последице. “Претње физичким насиљем убраја се у вербално насиље, јер су изречене

²² “Физичко насиље постоји када је присутан директни физички напад на жртву, односно, када неко задаје или настоји задати повреду или неугодност другоме, када неко удара рукама или ногама, штима или спутава другога телесним додиром.“ Синобад, С., *Обележја вршњачког насиља у школама*, часопис *Темид*, бр 3, септембар 2005., стр 19-23.

²³ Ibid стр. 20.

вербално, мада су оне ближе физичком насиљу јер је штета којом се прети физичка или имовинаска. Претња чак и не мора бити директно изречена”.²⁴

- *Психичко (емоционално) насиље*

Односи се на оно понашање које доводи до тренутног или трајног угрожавања психичког и емоционалног здравља и достојанства ученика. Врши се вербалним и невербалним нападима на жртву са циљем да се жртва омаловажи и да јој се нанесе психичка повреда. Вербално се изражава, за разлику од физичког, повреде нису видљиве али могу да оставе и трајне последице. Као последица јавља се губитак самопоуздања, стрес и психосоматске болести. Карактеристично је за насилнике оба пола. Најчешће се дешава у време школских одмора али није редак случај да се тако нешто деси и на часовима, на путу од куће до школе или у повратку. “Знам да Ендруове увреде нису најгори облик вршњачког насиља, јер ме он заправо никад није ударио. Али у то време сам живео у сталном страху да ћу га угледати у ходнику – а виђао сам га бар једном сваког дана у школи”.²⁵

- *Социјално насиље*

У случају социјалног насиља или индиректне агресивности, повреда или штета жртви се наноси посредно, махом угрожавањем њених социјалних односа. Због тога се таква врста агресивности назива и релационом агесијом. Социјално насиље је карактеристично како за дечаке тако и за девојчице. Појављује се још у предшколском периоду па наставља даље кроз школовање. Заступљено је нарочито у средњим школама. Насилник има намеру да жртву изолује, да је доведе у неравноправан положај како се са том особом (жртвом) нико не би дружио. Ово насиље је по начину испољавања слично вербалном а по последицама психичком облику насиља²⁶. Карактеристично је за школску популацију. Школа и школско окружење је погодно место за појаву овог насиља. Као и код осталих врста и ова врста насиља има трећи ниво. Млађи ученици чешће буду жртве оваквог облика насиља, јер одбијање млађих ученика да учествују у банди доводи до појаве социјалног насиља у виду претњи, присила, чак и напада и телесних повреда²⁷.

²⁴ Попадић, Д., *op. cit.*, стр. 80.

²⁵ Вујичић, Н., *Останите јаки*, Вулкан, Београд, 2016.стр. 151

²⁶ “Социјално насиље подразумева нарушавање туђег угледа у очима других, што се постиже оговарањем, ширењем лажи или компромитујућег материјала. Класификација је проблематична, јер се код социјалног насиља повређивање обично врши вербалним путем.” Попадић, Д., Плут, Д., Павловић, З., *op. cit.*, стр.33

²⁷ Rapp-McCall, Lisa & Wodarski, John. *Violence in Schools*, 2019.,10.1007/978-3-030-28487-9_4

- *Сексуално насиље*

“У Посебном протоколу за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама (2007), истичу се две важне карактеристике сексуалног насиља:

- 1) развојна незрелост деце за такву активност – деца је не схватају и отуда нису у стању да дају сагласност за укључивање у такву активност и дете је само средство за остваривање ужитка неке друге особе. Из те две карактеристике могло би се помислити да се под сексуалним насиљем (над децом) мисли само на неки облик сексуалне активности у који су деца наведена или приморана да учествују, али значење је шире од тога,
- 2) дете је само средство за остваривање ужитка неке друге особе. Из те две карактеристике могло би се помислити да се под сексуалним насиљем (над децом) мисли само на неки облик сексуалне активности у који су деца наведена или приморана да учествују, али значење је шире од тога “.²⁸

Код ове врсте насиља се жртва третира као сексуални објекат. Исказује се речима, ласцивим порукама, непристојним гестовима, додиривањем које има јасну сексуалну поруку и свако друго понашање са сексуалном конотацијом. Испољава се код ученика старијих разреда основне школе и код средњошколаца. Насилници су најчешће дечаци према девојчицама, али дешава се да и девојчице неке упуте такву поруку или гест. “То, међутим, није нови облик агресије у односу на физичку и вербалну или директну и индиректну. Под њом се мисли на угрожавање сексуалног идентитета жртве омаловажавањем или приморивањем на неки вид сексуалне комуникације. Сексуално насиље може се остваривати различитим начинима (вербално, физички, гестовима, електронским средствима...) и може се сматрати мање или више озбиљним, тако да се називи могу кретати од сексуалног узнемиравања за блаже облике, до сексуалног злостављања за теже облике насиља”.²⁹

- *Електронско насиље*

“Насиље које се дигиталним медијима преноси није по свом садржају посебна врста насиља, па бисмо га могли посматрати као један од облика вербалног или социјалног насиља.

²⁸ Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање, „Службени гласник РС“, бр. 72/09.

²⁹ Попадић, Д., ор. cit, стр.47.

Оно је, међутим, специфично по другим карактеристикама које га чине потенцијално врло опасним. Починилац лако задржава своју анонимност, нема времена и места у којима је жртва заштићена од њега, може се вршити пред практично неограниченим бројем сведока, и остаје трајно забележено³⁰.

Електронско или сајбер насиље (cyberbullying) је новији облик насиља, настао развојем и употребом савремене технологије. Овај облик насиља је комбинација неколико претходних облика. Може бити истовремено и психичко и социјално и сексуално насиље. Значи ово насиље подразумева свако насиље које се спроводи путем интернета и мобилних телефона. Широко је дијапазон овог насиља. У сајбер насиље спада слање претећих и оптужујућих порука, поруке са вулгарним садржајем, са лажним садржајем, ширење гласина, лажно представљање, са циљем да се поквари однос са пријатељима, откривање нечијих тајни, објављивање слика без сагласности и много других, а све са циљем да се жртви уништи углед. Ученици често формирају online групе које служе за размену података везаних за школу и наставу. Међутим понекад је то велики стрес за неког ученика, због тога што се дешава да неког “избаце” из групе без своје воље и на тај начин покажу појединцу да није пожељан у групи. Насилници и жртве су припадници оба пола. Дешава се у свим приликама и у свако време. У школи, на часу, на одмору, на путу до школе и назад, а наставља се до дубоко у ноћ. Оно што је специфично за овј облик насиља је да насилник може да буде и слабије конституције, значи физички слабији, што није случај код физичког или неког другог насиља. Друга карактеристика која има везе са првом је да насилник може да врши насиље а да је физички далеко од жртве тј. да нема никакав физички ни вербални контакт. Интеракција насилника и жртве је углавном анонимна. Овој врсти насиља, најчешће прибегавају они малолетници који су свесни своје слабије телесне грађе и свесни да у физичком контакту немају никакавих шанси против жртве. Ова врста насиља пружа им и сатисфакцију у виду доминације над жртвом макар и у сајбер простору.

Сваки од наведених облика насиља може да се појаве у више нивоа, али се разликује по интензитету, учесталости, последицама и степену ризика. Из тог разлога, целокупно вршњачко насиље је разврстано у три нивоа како би интервенција установа, у случају насиља, била уједначена.

³⁰ Попадић, Д., *op. cit*, стр.48.

„Први ниво обухвата активно насиље које на пример обухвата задирквање, гуркање, физички контакт који не изазива физички бол;

Други ниво већ подразумева тучу ученика са јасном намером да се неко повреди, јавно провоцирање, искључивање из групе где жртва осећа јаке психолошке последице;

Трећи ниво обухвата више врста насиља истовремено и обухвата физичко и психолошко злостављање и сајбер насиље. У оваквом насиљу жртва има за последицу јаче физичке и психичке повреде“.³¹

4.2. *Феноменолошка својства насилника*

„Пошто се виктимизација (изложеност насиљу) и насилништво дефинишу и мере независно једно од другог, отвара се простор за типологију деце која настаје укрштањем ове две димензије. Већ на нивоу мерења, ако се изложеност насиљу и насилништво мере посебним питањима, могуће је да се из та два податка, када се дихотомизују и укрсте, добију четири категорије (улоге) ученика. Поставља се даље питање које категорије постају на овај начин уочљиве, шта нам говоре релативне пропорције ових категорија, и колико су саме категорије међусобно повезане“.³²

Насилник је особа која се насилно понаша и која изазива насиље. Теорије у ранијем периоду заступале су мишљење по коме је то агресивно дете које потиче из дисфункционалне породице и које жели да привуче пажњу на себе. Жртва је особа која је дужи или краћи временски период изложена насиљу. Жртва вршњачког насиља се обично описује као мирно, тихо и повучено дете. Поред насилника и жртве ту су и они који посматрају насиље. У неким случајевима посматрачи пријаве насиље али се често деси да буду само посматрачи а неретко и учесници у насиљу.

У ранијим периодима изучавања појаве вршњачког насиља у школама било је заступљено мишљење да су актери вршњачког насиља већином дечаци из разорених породица са смањеном интелигенцијом и по правилу лошим успехом у школи. Међутим, актери вршњачког насиља су, показују недавна истраживања из ове области, и дечаци и

³¹ Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање, „Службени гласник РС“, бр. 72/09.

³² Попадић, Д., *op. cit.*, стр. 96.

девојчице.

“Дете насилник: има снажну потребу за моћи и контролом; често је физички јаче од својих жртава; нема саосећање за бол својих жртава; ужива у туђем болу и патњи; сматра да га је жртва изазвала својим понашањем, раздражљиво је, импулсивно је, релативно је високог самопоштовања, није бојажљиво, тешко подноси неуспех, у његовој/њеној породици физичке казне су честе, агресивно је и према одраслима, не придржава се школских правила”.³³

Насилници могу бити млађи или старији малолетници. Границе малолетничког преступништва се померају па је све више деце која рано, још у предшколском узрасту, долазе у сукоб са вршњацима а касније и са законом. Почињу најчешће у групама или у друштву пунолетних лица, али то често раде и самостално. Насилници који својим поступцима изазивају психолошко и социјално насиље, манипулишу жртвом и њеним осећањима. “Ако бисмо покушали да га дефинишемо можемо рећи да је манипулатор човек који има неодољиву унутрашњу потребу и способност да користећи разноврсна средства, по правилу без грубе и отворене спољашње принуде, наводи друге људе да се понашају како он хоће и не како би они то стварно желели. Уколико манипулатор не успева да манипулише без примене силе, он тако и поступа. Уколико му то не полази за руком а у прилици је да примењује силу, користиће је”.³⁴

Жаргонским речником речено, постоје две врсте насилника, а то су: злостављани насилници и “кул” насилници. “Злостављани насилници су злостављани код куће или у школи, или на оба места. Они немају много пријатеља, ни висок рејтинг међу вршњацима. Усамљени су и изоловани. Овакви насилници су најчешће одговорни за масакре по школама – то су деца која више нису могла да издрже. Ерик Харис, који је пуцао на своје наставнике и вршњаке у Колумбајну, рекао је: `Ово сте заслужили због свог понашања према нама`. `Кул` насилници су типичне силедије. Они су самоуверени и популарни међу вршњацима”.³⁵

³³ Жунџић-Цицварић, Ј., Цицварић, Р., *Насиље у школи*, Ужички центар за права детета, 2009. год. стр. 15.

³⁴ Граор, Ж., *Манипулисање људима и васпитање*, Графиком, Београд, 1998., стр. 20.

³⁵ Метјуз, А., *СТОП НАСИЉУ!* Вулкан, Београд, 2015. год. стр. 48.

4.3. Феноменолошка својства жртве

Посматрајући жртве вршњачког насиља кроз призму феноменологије, психолози дефинишу категоризацију жртава према њиховој реакцији у тренутку насиља али и после испољеног насиља. Прва група жртава су типичне жртве, деца која бивају угрожена вршњачким насиљем. То су углавном деца са дефицитом самопоуздања, анксиозна, деца која имају лошу слику о себи, а ту су као пратеће појаве присутни и неки физички недостаци, муцање, гојазност... На насиље реагују плачем, повлачењем у себе, не узвраћају ударце. Ова група жртава је најбројнија. Друга група су тзв. „провокативне жртве“ која је у мањем броју присутна. Овај назив им је дао криминолог Олвеус управо због њихове специфичне реакције на сопствени статус. Ове жртве „провоцирају“ своје насилнике, веома су иритабилне личности, лако се испровоцирају, брзо плану. С обзиром на то да их прати комбинација анксиозности и агресивности, ове жртве су окарактерисане и као наилници и као жртве.³⁶

4.4. Феноменолошка својства посматрача

Неки малолетници су, због својих индивидуалности, чешће мете вршњачког насиља. На пример, то је случај са децом припадницима националних мањина, децом са посебним образовним или развојним потребама или деца ниског социоекономског статуса³⁷. Приметне су разлике и код ученика који су са неком врстом видљивог инвалидитета. Наиме, стопа виктимизације директно је повезана са озбиљношћу инвалидитета³⁸. Међутим, насилни чин се не може тако једноставно објаснити. Насиље се понекад намерно или ненамерно дешава пред посматрачима. Школска дворишта су увек пуна ђака и готово је немогуће да се догоди нека туча а да то не гледа бар десетак ученика. Исто је и са вербалним или неким другим обликом насиља. Школа је место где се са осталим ученицима налазе и жртве и насилници и посматрачи. Посматрачи су особе које гледају насиље и врло ретко нешто предузму да промене ток догађаја. Улога посматрача може да буде пасивна и активна. Посматрач може да пријави насиље и тако да га спречи, да се укључи и да покуша да одбрани жртву, да стане на

³⁶ Видети више у: Olweus, D., *Peer harassment: A critical analysis and some important issues*, U. J. Juvonen & S. Graham (Eds.), *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized*, Guilford Press, New York, 2001, p. 3-20.

³⁷ Видети више у: Сесар, К., *Обиљежја вршњачког насиља*, Летопис социјалног рада, 18 (3) 497-526, 2011., стр.27.

³⁸ Видети више у: Rose, C. A., *Bullying among students with disabilities: Impact and implications*. In D. L. Espelage & S. M. Swearer (Eds.), *Bullying in North American schools*, New York, NY: Routledge, 2011., p. 34-44.

страну насилника и тако постане активни учесник у насиљу или да остане неутрални посматрач, да гледа насиље а да ништа не предузме.

То зависи од структуре личности посматрача. Посматрач ће се укључити у насиље и стати на страну насилника уколико насилник има већи “углед” код вршњака. То је често ученик коме се диве остали ученици па ће то додатно да подстакне посматрача да се придружи насилнику, поготово кад посматрач има слабији осећај сигурности. Други тип посматрача је дете које се боји да се прикључи или да пријави насиље због страха од могуће виктимизације. Они са мало јачим самопоуздањем ће прићи жртви и покушати да је одбране.

V ЕТИОЛОГИЈА ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА

У криминологији се разликују психолошка, социолошка, биолошка, економско-социјална и друге теорије о криминалитету уопште. Свака од ових теорија је као узрок криминалитета истицала поједине појаве из својих области. Тако нпр. биолошке теорије за узрок криминалитета наводе телесну конституцију, физиономију лица и неке друге критеријуме којима се делинквент посматра са искључиво медицинско-биолошког становишта, без упуштања у друге факторе који могу довести до делинквентног понашања (утицај средине, породице, школе, мас медија...). Ломброзо³⁹, као представник једне од биолошких теорија, не налази узроке за појаву злочина у противречностима конкретног друштва, већ истиче тезу о „рођеном злочинцу“.

Анализа узрока вршњачког насиља предуслов је за одређивање степена вероватноће насилничког понашања сваког конкретног субјекта вршњачког насиља. Као предмет овакве анализе најчешће су: породични, лични, фактори заједнице и друштвени фактори.

Када је реч о факторима личности или личним факторима, елементи који су подложни анализи појединачног случаја насиља су: проблеми у комуникацији, употреба алкохола и опојних дрога, „афективна раздражљивост са тенденцијом моторног пражњења и недостатак инхибиторних механизма“.⁴⁰

³⁹ Видети више у: Константиновић Вилић, С., Костић, М. *Криминологија*, Свен, Ниш, 2013., стр.267.

⁴⁰ Попадић, Д., *op.cit*, стр. 99.

“Чиниоце или факторе развитка личности најчешће групишемо у две групе: биолошке (унутрашње, наследне, урођене факторе) и друштвене (спољашње, срединске – друштвена средина и васпитање). Наравно, обе групе чинилаца подразумевају и улогу човекове активности, без обзира на повољности које нуде природа и друштвена средина”.⁴¹ Човек се рађа са одређеним наследним карактеристикама. То су карактеристике људске врсте уопште и специфичне наследне особине које личност наслеђује од својих предака. Међутим на развој човека јак утицај има и активност у средини у којој живи и ствара.

Значи да се биолошко сазревање детета и његов развој одвија у социокултурној релацији. У тој релацији процес васпитања је најорганизованија активност и као такав има велики значај.

На развој личности узајамно делују сви ендогени и егзогени чиниоци: с једне стране наслеђе, са друге средина својим особеним физичким, друштвеним и социјалним условима, али тек кроз активност и учење појединац остварује развој. Јасно је да су сва три чиниоца неопходна за правилан развој личности али, то не значи да сви фактори у истој мери допринсе развоју, њихов допринос је различит. “Криминалитет није само масовна друштвена појава, већ и појединачно понашање појединца, радња појединца супротна кривичноправним и другим нормама које предвиђају санкције или којим се крше међународноправне норме људских права. На јављање криминалног понашања као појединачне појаве утиче низ криминогених фактора објективне природе (друштвени, спољни, егзогени фактори), али они, ипак нису довољни за објашњење узрочности криминалитета.

Криминално понашање је повезано са особинама личности извршиоца кривичног дела, које чине субјективне или ендогене факторе криминалитета”.⁴²

Постоји велики број фактора који могу директно или индиректно довести до криминалног понашања малолетника. Ради лакше систематизације они су класификовани у две велике групе, а то су ендогени (унутрашњи) и егзогени (спољашњи) фактори. У унутрашње факторе можемо убројити интелигенцију, карактер, мишљење и емоције, а у спољашње породичне, вршњачке односе, школску средину, средства масовне комуникације, итд.

⁴¹ Трнавац, Н., *op. cit.*, стр. 14

⁴² Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М., *Криминологија*, Ниш: Пеликан принт, 2013., стр. 400.

5.1. Ендогени фактори

Многобројне теорије (биолошке и психоаналитичке) покушавају да објасне утицај наслеђа. Велики број криминолога, генетичара, психијатара се бавио односом наслеђа и појаве криминалитета. “Више нема криминолога који сматрају криминалитет урођеним феноменом, али постоје схватања да различити фактори приликом формирања личности утичу на подложност појединца криминалним утицајима средине”.⁴³ Наслеђе и средина као фактори развоја су чврсто повезани и допуњују се. Човек није пасиван прималац наслеђеног и срединског, већ својом активношћу битно утиче на резултате. „Психички развој човека је подељен на неколико периода: *пренатални период* - од зачећа до рођења, *период новорођенчета и малог детета* - од рођења до 3. године, *рано детињство* - од 3-6. године, *средње детињство* - од 6-12. године, *адолесценција* - од 12-20. године, *рано одрасло доба* - од 20-40. године, *средње одрасло доба* – од 40-65. године и *старост* - преко 65 година“.⁴⁴ Наследни чиниоци се преносе генима који садрже особени склоп генетског материјала. Путем гена ствара се предуслов који је основа даљег развоја личности. Велики број научника је једнострано прецењивао улогу наслеђа. Та нативистичка⁴⁵ (од латинске речи *natus* - рођен) научна схватања која потцењују улогу других фактора, злоупотребљавана су и расистички интерпретирана у политичке сврхе тврдећи да црна раса људи заостаје интелектуално за белом.⁴⁶ Оно што се наслеђем добија, највећим делом постоји само као предиспозиција, што значи да се не појављује одмах по рођењу, већ после одређеног периода сазревања. Ово сазревање и развијање наследних особина дешава се у садејству са факторима средине.

„Многи психолози тврде да се дете не рађа ни као добро ни као лоше, већ да се рађа са тенденцијама ка добротности и ка злочинству. Верујем да код детета не постоји инстинктивна склоност ка криминалу, нити било каква природна тежња ка злонамерности. Криминал се јавља код детета као изопачени облик љубави. Он је пренаглашено испољавање окрутности и такође потиче од недостатака љубави“.⁴⁷

Генетски потенцијал има велики значај за васпитање и образовање. Наслеђе је битан

⁴³ Ibid, стр. 402.

⁴⁴ Панић, В., *op. cit.*, стр. 47.

⁴⁵ Видети више у: Трнавац, Н., Ђорђевић, Ј., *Педагогија*, Научна књига, Београд, 1992. стр. 14.

⁴⁶ Видети више у: Попадић, Д., стр. 112.

⁴⁷ Нил, А., *Слободна деца Самерхила*, БИГЗ, 1993. год, стр. 24

фактор у развоју личности, али није једини фактор и не зависи све само од наслеђа, нити се цео развој може свести само на наслеђено. Наслеђују се бројне диспозиције и оне представљају могућност за развој личности. Колико и како ће се развити личност зависи и од других чинилаца а то значи да наслеђе само до одређених граница условљава којим ће се активностима човек бавити. Наслеђе и средина као фактори развоја су чврсто повезани и допуњују се. „Личност се формира тако што културна средина поставља своје захтеве, а појединац рационално настоји да у себи развије и одржи социјалност и алтруизам“.⁴⁸

Сагледавање ендогених фактора код деце актера вршњачког насиља даје јаснију слику о понашању те деце и упућује на могућности превенције и интервенције.

5.1.1. Интелигенција

Под интелигенцијом најчешће подразумевамо општу способност брзог сналажења у свакој прилици. Исто тако, у свакодневној комуникацији појам интелигенције се често поистовећује са памћењем, знањем, врло често са талентом. „Интелигенција или интелект (лат. *intellectus*) јесте ментална особина која се састоји од више способности: учење из искуства, адаптирање на нове ситуације, схватање и разумевање нових ситуација и коришћења стеченог знања у интеракцији са окружењем“.⁴⁹

“Интелигенција (син. умност, бистрина, памет) је когнитивна психичка функција која човеку обезбеђује нова сазнања, решавање проблема и сналажење у новим ситуацијама”.⁵⁰

Проучавањем литературе из ове области може се закључити да је испитивање интелигенције путем тестова показало да постоје велике индивидуалне разлике у способностима и да квоцијент интелигенције добијен тестом није у могућности да покаже право стање способности једне личности. Зато се дошло до мишљења да постоје више врста способности и адекватно томе и до схватања о више врста интелигенције.

“У интелектуалним процесима истичу се два основна фактора: општи фактор (Фактор “Г”- способност за “све остале способности”), који се огледа у свим активностима и основ је интелектуалних способности и специфични фактор (фактор “С”) - представља појединачне

⁴⁸ Милашиновић, С., Јевтовић, З., *Социологија*, Београд, Криминалистичко-полицијска академија, 2014., стр. 111.

⁴⁹ Goldstein, Sam; Princiotta, Dana; Naglieri, Jack A., Eds. *Handbook of Intelligence: Evolutionary Theory, Historical Perspective, and Current Concepts*. New York, Heidelberg, Dordrecht, London: Springer, 2015., стр. 3.

⁵⁰ Димитријевић, Б., Тирић, З., *Основи судске психијатрије и судске психологије*, СКЦ, Ниш, 2009., стр.33.

способности (меморичка, нумеричка, манипулативна, вербална, перцептивна и др.). Он није једнако развијен код свих људи, те су код неких развијене једне, а код других друге способности (таленат или обдареност за нешто посебно)⁵¹ Тако, по Гарднеру, постоји седам врста интелигенције, касније су додате још две. То су: вербално-лингвистичка или језичка, логичко-математичка, визуелно-просторна, телесно-кинестетичка, музичка интелигенција, интерперсонална, интраперсонална, натуралистичка, природна интелигенција, егзистенциалистичка или духовна интелигенција.⁵²

“Основу за развитак способности чине органске, наследне способности нервног система – диспозиције, али оне су само предуслов за развитак способности. Да би се способности заиста развиле, потребно је да поред наслеђених диспозиција постоји фактор искуства, вежбе и раније активности”.⁵³ Не може се занемарити велики значај интелигенције у настанку и решавању проблема понашања.

“Ова, у већој мери наслеђена особина, зависи у многоме и од утицаја фактора средине. Повољни услови средине ће утицати да се интелектуалне особине развију оптимално колико дозвољава урођени потенцијал, а ако су фактори средине неповољни развој интелигенције ће бити ометен, чак и када је добар урођени потенцијал”.⁵⁴

Анализирајући фазе у развоју личности лако је уочљиво да развој интелигенције достиже свој максимум око 20. године. Поремећај интелигенције се може јавити као последица урођених чиниоца или током живота као последица неповољних психосоцијалних фактора.

Нешто што се показује као заједничко у истраживањима која су се бавила проучавањем утицаја психолошких карактеристика на развој антисоцијалног понашања, указује да постоји корелација између непожељног понашања деце и младих и интелектуалног дефицита.

Појмовима интелигенција, непожељно понашање, интелектуални дефицит, неприлагођено понашање и сл. сусрећу се у свакодневном животу тако и у школској пракси.

⁵¹ Ibid., стр.34.

⁵² Јерковић, И., Зотовић, М., *Увод у развојну психологију*, Београд: Центар за примењену психологију, Друштво психолога Србије, ISBN 86-83797-33-3, 2005., стр. 45.

⁵³ Константиновић Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М., *op. cit*, стр. 403.

⁵⁴ Димитријевић, Б., Тирић, З., *op.cit*, стр. 34.

Међутим, ови појмови се помињу и у судској пракси где имају судско- психијатријски значај. Постоје различита схватања о повезаности интелектуалних способности и делинквентног понашања, од оних који сматрају да интелигенција нема никаквог утицаја на криминално понашање до оних који тврде да између интелигенције и криминалног понашања постоји директна веза. ”Савремена схватања о повезаности интелигенције и криминалитета истичу да интелигенцију као менталну способност треба посматрати у склопу деловања осталих психичких способности и осталих узрока криминалног понашања”.⁵⁵

Ниво интелигенције код деце није непосредни узрок појаве вршњачког насиља али отежава социјализацију и комуникацију међу вршњацима. Сматра се да деца са већом интерперсоналном интелигенцијом лакше остварују добар контакт са осталом децом, комуникативнија су и лакше решавају конфликте. Деца са већом интерперсоналном интелигенцијом су свесна својих могућности, својих врлина и мана, правилно расуђују и имају бољу субјективну процену ситуација у којима се нађу. Дефицит у интелектуалном смислу код деце смањује капацитет и способност мишљења и разумевања појава и односа међу вршњацима и теже усвајају забране и моралне норме средине у којој живе и долазе у контакт са вршњацима.

5.1.2. Карактер

“Карактер је она особина или низ особина личности које се огледају у усаглашавању понашања појединца са друштвеним нормама и потребама другог човека”.⁵⁶ Карактер обухвата низ особина личности које називамо цртама личности или карактерним цртама. Оне изражавају вољне особине и моралне принципе личности. Карактерне црте су бројне и могу се груписати. Тако говоримо о четири групе карактерних црта. Прву групу чине опште карактерне црте а то су одлучност, доследност, храброст. Другу групу чине карактерне црте које карактеришу однос појединца према другим људима а то су хуманост, несебичност, толерантност, агресивност, егоизам итд. Трећа група карактерних црта говори о односу према раду, па се на основу ових особина, може рећи за једну особу да је вредна, марљива, одговорна, савесна. Четврта група карактеристика говори о односу појединца према себи, а

⁵⁵ Константиновић Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М., *op. cit.*, стр. 402.

⁵⁶ Панић, В., *op. cit.*, стр. 90.

то су особине: скромност, променљивост, самокритичност, стрпљење, колебаљивост...⁵⁷ „За сваку од ових особина је битно да постоји велики распон између крајње позитивне до крајње негативне карактеристике. Треба напоменути да екстремне димензије нису пожељне, значи ни сувише слабе али не ни сувише јаке. Као на пример особина храброст која може да се означи од крајње позитивне до крајње негативне када означава кукавичлук. Овде је битно да се нагласи да у многим случајевима не постоје “чисти” типови“.⁵⁸

Како ће једна особа реаговати у одређеним ситуацијама, којом брзином или интензитетом зависи од њеног темперамента. Зато “под темпераментом подразумевамо брзину, учесталост и интензитет реаговања уопште, а и емоционалног реаговања посебно”.⁵⁹ Уобичајена подела темперамента је она коју је направио још грчки лекар и филозоф Хипократ а допунио Гален. Ова класификација подразумева четири типа темперамента: колерични, сангвинични, флегматични и меланхолични.⁶⁰

Сваки од ових типова на бази раздражљивости њиховог нервног система имају и своје препознатљиве начине реаговања. Хипократ је називе типова темперамента формирао према факторима који узрокују начин реакције али треба нагласити да не постоји један конкретан човек који би припадао у апсолутном смислу само једном типу. Из својстава који карактеришу сваки од четири типа произилазе и њихове особине. Колерик има јака осећања, често се узбуђује и лако се наљути, тешко се уздржава и каткад долази у сукоб са људима. Меланхолик је човек са снажним осећањима која се споро мењају, склон лошем расположењу, често усамљен. Сангвиник је најдруштвенији, склон је површности и забави, све проба и од свега брзо одустаје, осећања му кратко трају. Флегматик је доброћудан и воли друштво, споро реагује, брзо заборавља и прашта. Према цртама које карактеришу сваки темперамент, појединци се деле на оптимисте и песимисте, интровертне и екстровертне типове. Свакако да црте и остале особине темперамента имају утицаја на развој криминалног понашања личности, али не би могло да се олако закључује који тип је више склон криминалитету. “Наиме, многа емпиријска истраживања указују на значај особина личности,

⁵⁷ Ђорђевић, М., *Како успешно васпитавати*, Градина, Ниш, 1994., стр.35.

⁵⁸ Ibid, str. 36.

⁵⁹ Панић, В., op.cit, стр. 88.

⁶⁰ Видети више у: Ђорђевић, М., стр. 34.

односно психолошких фактора, за њихово криминално понашање”.⁶¹

“Темперамент се у току живота мора мењати јер се личност развија, а и човек у целини расте, зри и стари. Ако се личност складно развија, без већих потреса, она ће добити својства веће емоционалне стабилности, својства зрелости, толерантности, самоконтроле и уздржљивости”.⁶²

Код вршњачког насиља, карактер деце се сагледава у смислу развоја моралне стране дечије личности, посебности детета и интерперсоналних односа. Како ће дете реаговати у одређеним ситуацијама зависи од његовог темперамента који указује на снагу, брзину и трајање реакција и активности. Уколико су реакције детета импулсивне, бурне ако је агресивност део његовог карактера, то је већа могућност да се такво дете у неким ситуацијама понаша као насилник. Дете које у свом темпераменту има изражено осећање страха и повлачења има велике предиспозиције да постане жртва у поремећеним вршњачким односима.

5.1.3. Мишљење

Човек као мисаоно и друштвено биће опажањем и мишљењем упознаје стварност око себе. У процесу мишљења, служећи се многим интелектуалним процесима, сазнаје и изводи одређене закључке о свету који га окружује, односу између човека и околине и о самом себи тј. о свету природе, свету друштва и свету човека.

“Човек непрекидно ступа у одређене односе са окружујућим светом. Да би се адаптирао на те услове и складно функционисао неходно је да окружење спозна, да уочи и схвати односе и везе међу њима, предметима и појавама и да створи свој суд о томе. Управо је мишљење један од психичких процеса који омогућава синтезу онога што опажамо, осећамо или представља наше потребе и намере, усклађује их са друштвеним, обичајним и етичким нормама и тако олакшава нашу адаптацију и битисање”.⁶³ Најважнији интелектуални процеси су компарација, анализа, синтеза, апстракција, конкретизација. Мишљење настаје као резултат узајманог деловања опажања, памћења, учења, увиђања, емоција, мотивационих процеса... Појмови заузимају важно место у процесу мишљења а

⁶¹ Бошковић, М., *Психосоцијалне карактеристике насилничке личности*. Нови Сад: Зборник радова Правног факултета, 2012., стр. 421.

⁶² Ibid., стр. 90.

⁶³ Димитријевић, Б., Тирић, З., op.cit, стр. 26.

искажују се говором. Тако су мишљење и говор чврсто повезани и условљени. Код мишљења разликују се садржај, форма и начин мишљења а поремећаји мишљења се деле на поремећаје по форми и поремећаји по садржају.⁶⁴

Човек је мисаоно и друштвено али исто тако и духовно биће које разликује добро од зла, биће које има високо развијен мозак способан за апстрактно размишљање, решавање проблема, интроспекцију и сл. Узрок таквом размишљању могу бити поремећаји мишљења па је у том случају ”процес мишљења нарушен, реалност се тумачи на измењен и болестан начин. Поремећаји мишљења указују на нарушеност способности расуђивања, одлучивања, јер ремете ваљане закључке и сагледавање узрочно-последичних веза међу појавама“.⁶⁵

Правилна структура мишљења деце школског узраста (као и одраслих особа) огледа се у логичном распореду мисаоних садржаја који су у складу са субјективним у оквиру реалног. Тако важна интелектуална функција има посебан значај у објашњењу вршњачког насиља и важан је параметар приликом процене колико је насиланик способан да правилно расуђује и схвата последице својих поступака. Деца са поремећајима у мишљењу чешће долазе у сукоб са вршњацима. Поступци и реаговања ове деце у вршњачким контактима разликују се од реаговања других.

5.1.4. Емоције

“Упркос чињеници да су поједина емоционална својства карактеристична црта личности појединих извршилаца кривичних дела (емоционална лабилност, незрелост, напетост, афективне сметње и сл.), извршиоци кривичних дела се у већини случајева не разликују много од неделинквената у погледу емоција. Због тога се закључује да емотивни поремећаји не могу да имају значај узрока криминалног понашања, већ само доприносе јављању криминалног понашања. Ово тим пре што се емоционални поремећаји јављају врло често као последица извршених кривичних дела и других антисоцијалних односно асоцијалних понашања”.⁶⁶

“Емоције су специфични лични доживљаји објективне реалности и нас самих”.⁶⁷

⁶⁴ Видети више у: Димитријевић, Б., Ћирић, З., стр. 28.

⁶⁵ Димитријевић, Б., Ћирић, З., *op. cit*, стр. 30.

⁶⁶ Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М., *op.cit*, стр. 421.

⁶⁷ Димитријевић, Б., Ћирић, З., *op.cit*, стр.35.

Човек је осећајно и емоционално биће и тако реагује. Те реакције нису увек јаке али кад реагујемо мало јаче, кажемо да смо реаговали афективним тоном. Афективан тон може бити и пријатан и позитиван а исто тако и непријатан и негативан. Људи се разликују по осећајима и расположењу и по начину како исказују та своја расположења. Емоције прате човека од самог рођења а најзначајније су емоције бола и стариха, касније радост, жалост, гнев. “Понашање је, углавном, посљедица емоционалног стања. То је случај и са насилничким понашањем. Особа мора да разумије везу између својих емоција и понашања, да стекне увид (когнитивни и емоционални) у то, да би тако могла да контролише своје понашање, да би се ослободила непожељних симптома“.⁶⁸

У својој свакодневној интеракцији са средином која га окружује, човек примећује промене које настају у окружењу, доживљава их на својеврстан начин и доноси закључке. На тај начин он упознаје свет око себе стварајући не само објективну већ и субјективну слику о догађајима и појавама у спољашњој средини. Тај субјективни или лични осећај и доживљај околине је афективни живот појединца. Емоције (осећања), основно расположење и афекти представљају основне категорије афективног живота човека.

На основу унутрашњих или спољашњих појава у човеку се јављају осећања која могу бити пријатна или непријатна па то најчешће у психологији служи као основа за поделу емоција. Нека осећања нас покрећу на активност и предузимљивост а неке делују супротно, коче активности и делују дестимулативно.

Осећања се развијају и сазревају током раста и развоја личности. Развитак емоција зависи од наслеђених основа, искуства и учења, телесног и менталног здравља. Тако се емоције деце разликују од емоција одраслих по томе што су јаке по интензитету, краткотрајне су и пролазне. “У периоду адолесценције, који неки психолози називају периодом неуравнотежености, несигурности, напетости, неодлучности, адолесценти настоје да околину прилагоде себи радије него што се њој прилагођавају. Психичке промене емоционалне природе често су код њих резултат сукоба између жеља, воље и могућности”.⁶⁹

Резултат емоционалног сазревања је емоционално зрела личност која може да управља својим осећањима. “Однос према другима емоционално зреле личности одређују љубав, љубазност, развијена емпатија и способност да уђе у конфликт. Док се њена

⁶⁸ Малинић, Ј., *op. cit.*, стр. 85.

⁶⁹ Константиновић Вилић, С. Николић-Ристановић, В., Костић, М., *op.cit.*, стр.409.

способност да воли и да буде вољена односи на људе са којима је блиска, љубазност се односи на релације са људима са којима није блиска. Она разуме да су други људи различити од ње и способна је да ситуацију сагледа и из њиховог угла што је чини емпатичном. Оваква личност не избегава конфликте са другима, у стању је да другима постави границе, али то ради са поштовањем других, разликујући друге људе као особе које поштује од њихових поступака који јој сметају. Она је способна да прекине односе који је угрожавају”.⁷⁰

Људи се разликују по осећајима и расположењу али и по начину како исказују своја расположења. Емоције прате човека од самог рођења а најзначајније су емоције страха, гнева, радости и жалости. То су јака осећања и “свака `нормална` особа може доспети у ова афективна стања, која су по својим обележјима и степену изражености саобразна узроцима који до њих доводе”.⁷¹ Емоције играју важну улогу у нашим односима са људима у ближем и ширем окружењу. Емоционална интелигенција је појам који се помиње у склопу емоција а дефинише се као способност или вештина праћења и разумевања својих и туђих емоција.

Емоцијама се код вршњачког насиља придаје велики значај. То је психички процес (реакција) којим деца, као и одрасли, изражавају лични однос према догађајима, својим и туђим поступцима. Без обзира да ли се ради о прејаким реакцијама, где долази до емоционалних блокада које коче мисаони процес детета, или се ради о прејаким реакцијама у виду афективног стања, емоције су битан ендогени фактор у вршњачким односима деце. Деца која имају слабије развијену способност контроле сопствених емоција и реагују повлачећи се, могу да буду жртве насиља док они који реагују нападачки могу да буду насилници. Током раста и развоја учи се и управљање емоцијама. То је и најсложенија способност емоционалне интелигенције.

5.2. Егзогени фактори

„Супротно од нативистичког схватања је емпиријско схватање (лат. *empiria*, што значи искуство) по коме је деловање средине, најутицајнији фактор у развоју личности”.⁷² Све разлике које постоје у особинама личности потичу од услова у којима људи живе. У

⁷⁰ <http://www.politika.rs/sr/clanak/401464/Emocionalna-zrelost> Зоран Миливојевић психотерапеут, приступљено 20.02.2020. год.

⁷¹ Димитријевић, Б., Тирић, З., *op. cit*, стр.39.

⁷² Трнавац, Н., Ђорђевић, Ј., *op. cit*, стр. 16

скоро свим уџбеницима психологије може се срести позната мисао америчког психолога Џона Вотсона: “Дајте ми нормалну децу и могућност да их васпитавам у условима у којима желим, па вам гарантујем да ћу од свакога детета направити шта хоћу: лекара, уметника, трговца, а ако хоћете и просјака и лопова – без обзира на таленте, склоности, способности и знања њихових предака”.⁷³ Човек нема могућност да од себе (или других) направи шта жели али управо под утицајем социјалних фактора развија се првенствено и мења личност.

Када је реч о спољашњим факторима, треба узети у обзир средину у ужем и ширем смислу речи, на друштвене и природне услове у којима личност живи и ради. Природна - географска средина има значајан удео у развоју личности. Није свеједно живети и радити у пределима где су природна богатства велика и у пределима са оскудним природним ресурсима где је мала могућност за избор занимања и оно чиме ће се човек бавити. Између појединца и средине у којој живи постоји стална интеракција. Средина врши утицај на човека а човек стално тежи да измени средину да би што боље послужила његовим потребама и интересима.

Друштвени услови, утицај породице, школе, медија, где су правила понашања регулисана кроз норме које рефлектује друштвени систем вредности су уједно и фактори који утичу и на испољавање агресивних порива. Људи су још од најранијих дана постојања друштва и државе схватили да је неопходно регулисати сопствено понашање како не би угрожавали једни друге у међуљудским односима. Историјски гледано, у ранијим облицима људских заједница пре постојања организованог друштва и државе постојала су некаква правила понашања којих су чланови заједнице морали да се придржавају. Као санкција за непоштовање поменутих правила следило је одбацивање од стране заједнице. Овај принцип се, модификован савременим цивилизацијским трендовима, примењује и у данашњем облику људске заједнице. У савременом времену, људи такође стреме успостављању одређених норми и кодекса понашања у друштву.⁷⁴

То су тзв. друштвене норме које су настале на темељима цивилизацијских тековина. Друштвене норме се могу класификовати по различитим критеријумима, али за вршњачко насиље битне су моралне и правне норме. Моралне норме су оне друштвене норме које за циљ имају регулисање међуљудских односа и одређивање суштине и сврхе човековог

⁷³ Панић, В., *op.cit*, стр. 37.

⁷⁴“Држава у којој насиље и појединци остају некажњени завршиће у дубокој тами”. Софокле

живота. Оне су засноване на схватању добра и зла, па се одређено понашање процењује као морално или неморално, добро или лоше. Међутим, за непоштовање моралних норми не постоји никаква санкција којом би се „казнио“ појединац који их не поштује. Једина „санкција“ која би уследила била би осуда од стране друштва. Овакве друштвене норме (моралне) најчешће су неписана правила понашања која се темеље на традицији, културним и моралним вредностима једног друштва и обичајима. С друге стране, постоје друштвене норме чије непоштовање повлачи веће негативне последице по друштвену заједницу, те су стога, да би се обезбедило њихово поштовање, људи схватили да их је неопходно записати. То су тзв. писане друштвене норме. Ове норме је прописао правни систем сваке земље и за њихово непоштовање су прописане конкретне санкције.

Егзогени фактори стимулишу предиспозиције које деца већ поседују. Треба сагледати све егзогене факторе јер сви они имају значајан повезаност са насилништвом. Ипак неки од њих имају већи утицај. То је, пре свега, породица и породично окружење заједно са односима који владају у породици и васпитним ставовима родитеља.

5.2.1. Породични фактори

Платон је говорио о значају васпитања за државу: „Држава неће много изгубити ако обућар нема појма о свом занатау – једино ће Атињани бити лоше обувени. Али, ако васпитачи омладине буду рђаво испуњавали своје обавезе онда ће створити поколење незналица и порочних људи који ће упропастити будућност отаџбине.”⁷⁵

„Школа, институција у коју деца улазе из породице (остајући и даље у породици), има многе структуралне сличности с породицом, у њој се пресликавају битне фигуре и односи који постоје у породици, па се деци некад и објашњава да одласком у школу улазе у још једну, нову, проширену породицу. Ауторитет родитеља одговара ауторитету учитеља, другови из разреда су нова браћа и сестре, с којима отпочиње богата и дуготрајна интеракција, а одрасли ту интеракцију надгледају и у сукобима интервенишу. Ова аналогија породице и школе важна је у овом контексту зато што је онда сасвим могуће да је и утицај фигура у школи и врсте социјалне интеракције идентичан утицају које такве фигуре и таква социјална интеракција имају у породици“.⁷⁶

⁷⁵ Платон, *Држава*, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 2002., стр. 165.

⁷⁶ Попадић, Д., *op. cit.*, стр. 150.

Једна од група егзогених фактора, дисфункционални обрасци у породици могу допринети настанку и испољавању насиља међу децом у школама. Родитељи као васпитачи су директно одговорни за успостављање здравих релација деце са вршњацима и развијању капацитета емпатије. У улози ауторитета, родитељи имају „моћ“ да децу науче пожељном социјалном понашању и одреде границе неприхватљивог понашања.

Као специфичне факторе ризика за развој вршњачког насиља, бројни истраживачи истичу функционалност породице. Олвеус је у свом истраживању дошао до закључка да породица има утицај на појаву вршњачког насиља кроз четири фактора:

- *родитељска топлина* - резултати истраживања су показали да су деца родитеља који су ниско позиционирани на лествици овог родитељског става, деца која немају емотивну пажњу, чешће агресивна и показују симптоме поремећаја у понашању.⁷⁷

- *родитељски надзор* – деца чији су родитељи пермисивни према манифестацијама дечије агесије или када агресивно понашање није санкционисано доводи до повећања вероватноће каснијег насилног понашања.

- *„телесно кажњавање и насилни емотивни изливи родитеља“*⁷⁸ - резултати Олвеусовог истраживања показују да деца која долазе из кохезивних породица имају мање предиспозиција за развој антисоцијалног понашања.

- *темперамент детета* – Олвеус закључује да дечији темперамент може бити предиктор преступништва и агесије. „Међутим, добијени резултати говоре о томе да се не ради о директној повезаности темперамента и антисоцијалног понашања већ о повезаности где је медијаторска варијабла однос родитеља према детету“.⁷⁹

Породични односи представљају важан чинилац у развоју личности детета. Недостаци у породичном васпитању, као дефицит пажње и породичне топлине, агресивно решавање односа у породици, недостатак љубави и забрана, неповољно утичу на развој дечије личности. Амбијент породице утиче на то да се деца идентификују са насилником или жртвом и уз личне особине детета усмери се понашање деце у вршњачким односима.

⁷⁷ Olweus, D., *Bully/victim problems in school: Knowledge base and an effective intervention program*, The Irish Journal of Psychology, 18, 1997., p. 170–190.

⁷⁸ Baldry, A.C., *Bullying in schools and exposure to domestic violence*, Child Abuse and Neglect, 27(7), 2003., p. 713–732.

⁷⁹ Olweus, D., *Aggression in the schools: bullies and whipping boys*, Washington, DC: Hemisphere, 1978. p. 15

5.2.2. Школска средина

После породице, школа је најзначајнији чинилац васпитања и социјализације детета. Родитељ је први васпитач, а после наставници, спортски радници и остали и сви би морали да својим понашањем буду пример толерантог и ненасилног понашања. Школа не може да замени породицу, заједно са њом и другим институцијама учествује у формитању личности детета. Поласком у школу дете усваја нове социјалне вештине и облике понашања. То је време кад се дете сусреће и успоставља однос са новим ауторитетима и вршњацима. У школи се дете суочава са новим правилима, новим законима и ограничењима које мора да поштује. Ученици који чине једно одељење, упућени су једни на друге, проводе велики део времена заједно. У већој или мањој мери сарађују, друже се, помажу једни другима. Комуникација са вршњацима је вештина која се учи, тако је могуће да је деца не усвоје на адекватан начин.

У школи, као и у породици, постоји тежња за успостављањем одрживе дисциплине и хармоничних односа између ауторитета и ученика или детета. Средства и модели реакције школа на неприхватљиво понашање ученика и одржавање дисциплине морају бити хумани и одмерени. Телесно кажњавање ученика у школи тековина је прошлог века и, како је свест о правима детета расла, превазиђено је.

5.2.3. Вршњачки односи

Како дете одраста почиње да развија потребу за дружењем са вршњацима што доводи до формирања група. Последишно, чланови групе посредно врше утицај на вршњака. Деци постаје важно шта мисле вршњаци о њима и које је њихово место у групи. После фазе самодоказивања наступа доказивање пред вршњацима⁸⁰. Прихватање идеала и система вредности који је успостављен у групи представља својеврсни процес иницијације.

У овом периоду одрастања малолетник наилази на доста контрадикторности које му се намећу као начин живота. С једне стране, пружа отпор школи, домаћим задацима, обавезама, противи се свим ауторитетима, а са друге потчињава се правилима и хијерархији која важи у вршњачкој групи.

„Дете школског узраста, групе којима припада много значе, и објективно имају веома важну улогу. Детету које прекида симболичке везе са родитељима вршњачка група нуди

⁸⁰ Видети више у: Попадић, Д., стр. 149.

уточиште од анксиозности и усамљености, од притиска споља и изнутра, пружа му свест о групној припадности и помаже му да развије самопоштовање и социјалне вештине“.⁸¹ Негативан утицај вршњачких група могуће је амортизовати и каналисати уз добру друштвену контролу и организацију.

„Разлози удруживања у групе су:

1. Дружење са добрим друговима, који се међусобно воле и спремни су да једни другима помогну, чак и такве групе су видно обележене и одређеним односима на нивоу координације, нарочито хијерархије, субординације, уз постојање конкуренције међу члановима групе.
2. Унутар групе дете или малолетник има прилику да „надокнади“ недостатак пажње у породици, да потпуно или делимично надомести љубав и емоције које му недостају, те да из тог „секундарног извора“ напајања емотивном и фактичком сигурношћу оствари разне друге потребе које не може ефикасно или потпуно да прибави „примарним извором“.
3. Тежња за растом сопствене моћи коју свако дете и малолетник носи у себи и који као припадник групе може евидентно реализовати у њеном оквиру и сходно правилима која се формулишу у групи.
4. Инстинктивно-нагонски разлози, јер захваљујући дружини дете односно младић може да задовољи разноврсне потребе свога доба, која представља период константног сазревања и одрастања. Поред тога, тежња за чврстим припадањем групи је највероватније још један „остатак“ прадавних времена човекове „борбе са природом“, кроз припадање прво чопору, касније хорди, потом дружини... у сталном еволуционом кретању.
5. Група (дружина) врло ефикасно ослобађа од осећаја кривице, својеврсним колективним одобравањем, чиме се спречава или ублажава инхибиција до које би могло доћи дејством гриже савести односно кајањем.
6. У оквиру групе дете, односно малолетник стиче статус, настоји да сачува статус у коме се налази, или унапређује постојећи статус напредујући у групној хијерархији. Деца, односно малолетници у групи стичу онај статус који им директно или индиректно недостаје у неким конвенционалним групама, на пример школи, школским организацијама...
7. Припадништво групи омогућава лакше и систематичније усвајање одређених криминалних садржаја.
8. Припадништво групи „ослобађа“ појединца од потребе да поседује сопствене ставове, како

⁸¹ Попадић, Д., op.cit. стр.151

етичке, односно моралновредносне, тако и културолошке, интелектуалне...

9. С једне стране припадништво групи неминовно развија особене стилове комуницирања међу члановима групе, а с друге стране то припадништво утиче и на олакшање међусобне комуникације унутар групе, што само по себи, нарочито када су у питању млади, који се традиционално жале на „отежану“ комуникацију са одраслима, може да буде један од мотива за формирање групе“.⁸²

Вршњачки односи и окружење у коме дете живи у коме се насиље оправдава и подстиче представљају ризичне факторе који утичу на понашање детета. „Група је та која прописује понашање, вредности и ставове својих чланова, која својим нормама чини да нешто постане уобичајено а нешто неприкладно или недозвољено. Група додељује деци различите статусе унутар себе, статусе који их стављају и пре насиља у неравноправан положај. 'Неједнакост моћи' која се узима ко један од дефинишућих елемената силецијства ретко кад је разлика у физичкој снази, већ је пре разлика у социјалној моћи којом насилник и жртва располажу, а која им је додељена по правилима која поставља група“.⁸³

5.2.4. Средства масовне комуникације

„Основна улога јавних гласила је да, уважавајући законске одредбе, као и принципе слободе изражавања и слободног протока информација, професионалне и етичке захтеве објективности, истинитости, уравнотежености и поштовања људског достојанства, припремају и правовремено објављују медијске садржаје којима се задовољавају најшира интересовања и потребе грађана“.⁸⁴

Генерално, медије би се могли дефинисати као средства за комуникацију са јавношћу и својеврстан вид промоције одређених садржаја који се пласирају како пунолетним тако и малолетним лицима. Под претпоставком информационе корелације са јавношћу, мас-медији остварују посредан утицај на личност малолетника.

Колико је потенцијално велики утицај медија на малолетнике показује истраживање рађено у САД-у по коме „просечно дете у САД пре своје 18. године на телевизији види око

⁸² Јанковић, Б.: “Персоналне карактеристике јувенилних делинквената у оквиру правне регулативе“, Енграми вол. 33, јануар–март 2011, бр. 1, Београд, 2011, стр. 73.

⁸³ Попадић, Д., *op.cit.* стр.142.

⁸⁴ Национална стратегија за младе за период од 2015. до 2025. год. доступно на [www.mos.gov.rs > wp-content > uploads > download-manager-files >](http://www.mos.gov.rs/wp-content/uploads/download-manager-files/) приступљено 25.09.2019.

200.000 случајева насиља укључујући и 40.000 убистава“.⁸⁵ „Тако, 43% насилних сцена садрже хумор; насилници су приказани као привлачни у 44% случајева; насиље није било праћено непосредном казном у 75% насилних сцена; многе насилне сцене наизглед нису имале штетне последице нити изазивале патњу код жртве и кајање код насилника. Може се рећи да је насиље у медијима још и знатно учесталије него што оваква истраживања показују, зато што се истраживања фокусирају на регистровање екстремног физичког насиља“.⁸⁶

Телевизија је медијско средство које је још увек карактеристично за млађе узрасте. Малој деци су сада доступни и остала средства, као мобилни телефон и компјутер, али с обзиром на њихов узраст то је још донекле контролисано коришћење. На млађем узрасту, родитељи контролишу (и дозвољавају) бирајући им садржаје, а касније је контрола готово немогућа. Деца врло рано створе навику да се забављају на тај начин па са таквом забавом наставе и касније кад то може да прерасте у опасност. “У раним узрастима деца не разликују стварност од фантазије, па је у тим периодима њихов степен идентификације и удубљивања у садржај још већи. Овај степен уживљавања у садржаје још је већи уколико је у сагласју са културом, окружењем, или неким уверењем са којим дете већ има искуства”.⁸⁷

Средњошколцима су доступна и друга средства али су ипак најзаступљенији мобилни телефон, компјутер и интернет. Родитељи више не могу да им бирају садржаје, јер их бирају сами или на предлог вршњака. Пружа им се могућност да одаберу праве садржаје које им могу користити онако како би требало, али постоји велика опасност да одаберу садржаје који ће их одвести у криминал.

Неопходност контроле садржаја који се пласирају у медијима увидео је и наш законодавац, па су, у складу са европским стандардима, донети правни акти који уређују ову област. У Стратегији развоја система јавног информисања у Републици Србији до 2016. године, се каже: “Република Србија ће јачати услове за заштиту целокупног корпуса људских права у сфери јавног информисања, посебно права деце, младих и група са посебним потребама. Такав однос биће и у бризи за људско достојанство и остваривање личних права у области јавног информисања. Стратегија је заснована на Уставу Републике

⁸⁵ Попадић, Д., *op. cit.*, стр. 214.

⁸⁶ *Ibid.*, стр. 214.

⁸⁷ *Анализа телевизијских програма за децу у Србији*, новембар 2014.стр. 7,8, доступно на <https://www.unicef.org/serbia/publicacije/analiza-televizijskih-programa>

Србије, на стандардима, искуству и регулаторном оквиру демократског света и најважнијим одређењима Уједињених нација, Савета Европе и Европске уније садржаним у документима којима су право на слободу изражавања и приступ информацијама и њихов слободан проток и размену утврђени као једно од основних људских права”⁸⁸

Деца су свакодневно изложена утицају средставима масовне комуникације. Велики део свог слободног времена проводе гледајући телевизијски програм или поред комјутера и мобилних телефона, користећи интернет. Родитељи нису увек у могућности да прате и усмеравају, па деца често користе и садржаје који нису прилагођени њиховом узрасту. „Посматрање насиља у медијима утиче да деца уче агресивне поступке и води дезинхибицији агресивности, али и чини да се свет види као опасно место у којем смо окружени људима са непријатељским намерама, повећава спремност да се насиље види као корисно средство у решавању проблема, рађа равнодушност према њему, смањује саосећање према жртвама насиља“.⁸⁹

VI ПОСЛЕДИЦЕ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА

Последице вршњачког насиља могу бити разнолике у зависности да ли се посматрају из угла жртве или насилника. У литератури се срећу подаци о испољавању симптома и жртве и насилника⁹⁰. Било да су краткорочне или дугорочне трпи их жртва и насилник. Жртва може да осећа психичке, физичке и психосоматске последице током читавог живота. Анксиозност, дефицит самопоуздања, несигурност, повлачење у себе и склоност ка суициду су само неке од психолошких последица које се могу јавити код жртвава вршњачког насиља⁹¹. Њих карактерише интернализација, док последице које погађају насилнике су више екстернализоване.

Последице које погађају насилнике су поремећаји понашања, хиперактивност, поремећаји пажње и агресивност. “Насиље оставља последице на оне који трпе насиље, али и

⁸⁸ На основу члана 45. став 1. Закона о Влади („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05-исправка, 101/07,65/08 и 16/11), Влада РС доноси *Стратегију развоја система јавног информисања у Републици Србији до 2016. године*, стр13.

⁸⁹ Попадић, Д., *op. cit.*, стр. 215.

⁹⁰ Gini, 2008; Kaltiala-Heino i sur., 2000; Menesini i sur., 2009, prema Rajhvan Bulat L., Ajduković, M., *Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkog nasilja među mladima*, Студијски центар социјалног рада, Правни факултет Свеучилишта у Загребу, Психологијске теме, 21, 2012.

⁹¹ Menesini, E., Modena, M. i Tani, F., *Bullying and victimization in adolescence: Concurrent and stable roles and psychological health symptoms*, *The Journal of Genetic Psychology*, 170(2), 2009., 115–133.

на оне који се понашају насилно. Оставља последице и на оне који то насиље посматрају, јер могу да се навикну на насиље, да им оно постане нормално и да се и сами нађу у ситуацији да га трпе или да насиљем решавају своје проблеме“.⁹²

Последице вршњачког насиља могу се испољавати у дужем временском периоду па тиме буду угрожени односи особе са окружењем, партнерски и родитељски односи. “Дугорочне последице вршњачког насиља, које трају и до одрасле доби, утичу на жртве и у њиховој улози родитеља. Најчешће у ситуацији које процјењују као насиље, у односу на своју дјецу, могу претјерано заштитнички да реагују, а самим тим повећавају ризик за злостављање своје дјеце у школи“.⁹³

VII СПРЕЧАВАЊЕ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА

Од посебног интереса за друштво је превенција насиља и агресивности код деце узрокована феноменолошким и етиолошким обележјима и последицама вршњачког насиља.

“Поступајући у складу са преузетим обавезама, Република Србија је законодавно уредила област заштите деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у васпитно-образовним установама и ускладила је са међународним нормама и стандардима”.⁹⁴

- *Превентива и борба против вршњачког насиља*

Савремена породица и школа су места где се могу тражити узроци за ову негативну друштвену појаву. Школа и породица својим васпитним циљевима, средствима и моделима могу помоћи како жртвама, тако и починиоцима вршњачког насиља у превазилажењу последица које се могу испољити код свих учесника вршњачког насиља.

- Улога породице у спречавању вршњачког насиља

Породицу је као социјални институт немогуће занемарити у васпитно-образовном

⁹² Жунић-Цицварић, Ј., Цицварић, Р., *op.cit*, стр. 9.

⁹³ Малинић, Ј., *op.cit*, стр. 139.

⁹⁴ Извештај заштитника грађана и Панела младих саветника о заштити деце од насиља у школама, 2011.год. стр.10., на
доступно
https://www.ombudsman.rs/attachments/1668_Izvestaj%20Zastita%20dece%20od%20nasilja%20u%20skolama.pdf
преузето 13.09.2019.

процесу. Незаменљива је и код процеса усвајања позитивних ставова и система вредности код малолетника. „Нажалост, посљедњих деценија и година, мјесто и улога породице у друштву је знатно дерогирана, што оставља бројне негативне посљедице, не само када је вршњачко насиље као проблем у питању. Економска криза дужи низ година, посљедице рата, криза морала и друго, допринијели су да породица буде умногоме начета као мјесто ослонца и подршке, осјећаја припадности и исходиште позитивних токова. Све је то допринијело да се људи окрећу назови новим вриједностима, повећава се степен насиља уопште, бракова малолетница и слично, што ствара генерално једну лошу друштвену климу која погодује повећању обима друштвено девијантних појава. С друге стране, складна, хармонична породица продукује и повољну средину за раст и развој дјетета, док насупрот томе, породица са суштинским проблемима у којој још постоје и одређени облици насиља, јесте окружење у којем дијете стиче махом лоше навике“.⁹⁵

Приликом анализе улоге института породице у спречавању вршњачког насиља, неопходно је поменути и појмове као што су дефицијентна, деградирана и дисфункционална породица. Код дефицијентне породице јавља се недостатак једног родитеља. Овај недостатак може бити условљен различитим ситуацијама, као што су смрт једног родитеља, развод, боравак једног од родитеља у иностранству на дужи временски период, ванбрачност... Деградирана и дисфункционална породица структурално имају полазиште у истој тачки, међутим, код деградиране породице криминогени утицај на малолетну децу је већи. Породице из којих ова деца потичу и друштвене прилике погодују овој негативној друштвеној појави да се развије. То су породице где се насиљем решавају проблеми у међуљудским односима унутар њих. Често су и сама била изложена насиљу у школи, породици или у свом окружењу. Таква деца насиље врше под утицајем вршњака са којима се друже или групе којој припадају. Некада су извршиоци али могу да буду и организатори насиља.

Породица представља важан чинилац превенције вршњачког насиља, али њен утицај добија већи потенцијал када делује у сарадњи са осталим чиниоцима превентивног карактера. „Правовремена размјена информација међу субјектима система борбе против вршњачког насиља (нарочито школа, социјалне службе, полиција, здравствене установе) треба да идентификује породице са проблемима у функционисању, да се предузму мјере да

⁹⁵ Шикман, М., *Међународна научностручна конференција Вршњачко насиље (етиологија, феноменологија, начини превазилажења и компаративна искуства)*, Зборник радова, Лакташи, Република Српска, 2013., стр. 427.

се негативности које се поготово могу одразити на раст и развој дјетета елиминишу, како би се таква породица вратила у нормалне токове живота. И државне институције морају показати интерес за јачање позиције породице и промовисати вриједности на којима почивају уређени друштвени системи“.⁹⁶

- Улога школе у спречавању насиља

“Да би школа могла да испуњава своје основне циљеве везане за васпитање и образовање деце и младих, она не само да мора да има механизме за решавање случајева насиља, већ и начине како да остварује своју важну улогу у превенцији злоупотребе и злостављања деце”.⁹⁷ Школа је, *ipso facto*, образовно-васпитна установа са обавезом да едукује и омогући партиципацију ученика у реализацији програма за спречавање насиља. Стручни сарадници школе са осталим школским кадром дужни су да заједничким способностима препознају и спрече вршњачко насиље. Разговори који се воде о ненасилном решавању конфликта имају за циљ да пруже подршку ученицима у развијању позитивних образаца понашања у школи и ван ње. Значајан допринос решавању појаве вршњачког насиља има процес медијације. Грађење и обнављање поверења, сарадња и реинтеграција од индивидуе ка систему и обратно су базични ставови на којима почивају превенција и реакција вршњачког насиља.

У Годишњем плану рада сваке школе, важно место заузима планирање мера превенције заштите ученика од насиља. Како би превентива и заштита била организованија свака школа има Тим за заштиту ученика од насиља злостављања и занемаривања и Тим за безбедност ученика у школи који чине наставници те школе. У превентивне програме укључени су и родитељи ученика и сами ученици. Велики број спортских и културно-забавних активности у школи служе баш у ту сврху.

Околности под којима се јавља вршњачко насиље као и узроци нису исти па сваки

⁹⁶ Ibid, стр. 428.

⁹⁷ Извештај заштитника грађана и Панела младих саветника о заштити деце од насиља у школама, 2011.год.

стр.10

https://www.ombudsman.rs/attachments/1668_Izvestaj%20Zastita%20dece%20od%20nasilja%20u%20skolama.pdf

преузето 13.09.2019.

случај захтева посебан приступ. У школи се посебним нормативним актима јасно дефинишу, права и обавезе ученика као и правила понашања и стриктно их се треба придржавати. Посебно је важно да се само заједничким деловањем породице, школе, друштва или групе у којима се млади крећу, локалне самоуправе и полиције може смањити број насиља и насилника.

Школа и школска средина се издвајају као најпогодније место за спровођење мера и програма превенције вршњачког насиља. Будући да је школа примарна образовно-васпитна установа и да малолетници проводе доста времена у њој, школа може вршити утицај на неке од узрочника вршњачког насиља, од самог ученика као индивидуе, преко породице, вршњачких односа, медија.

Спречавање вршњачког насиља школа реализује кроз различите мере и програме. Школских програма за превенцију вршњачког насиља има више па их је тешко систематизовати. Једна од основних подела, према категорији учесника у програму, је на примарне, секундарне и терцијарне школске програме. Кроз рад са насилницима, школе могу спроводити неке од следећих програма: Пикасов метод заједничке бриге, приступ без оптуживања, учење замене агресије, интервентни програм против силецијства, програм “хладна глава”⁹⁸. Програми намењени жртвама и свим вршњацима су такође разноврсни.

Један од програма за спречавање вршњачког насиља терцијарног карактера је и програм „Школа без насиља“. Овај програм покренут је 2005. године од стране Министарства просвете у сарадњи са УНИЦЕФ-ом, Министарством здравља и Саветом за права детета Владе Републике Србије. У реализацију програма касније је укључено и Министарство унутрашњих послова. Програм је намењен спречавању и смањењу последица вршњачког насиља међу децом у школама и едукацији о ненасилним начинима комуникације и решавању конфликтних ситуација. У програму учествује 251 школа у Републици Србији, 210.000 ученика и 15.000 одраслих.

- De lege lata и de lege ferenda вршњачког насиља

Када је реч о међународноправној регулативи ове области, немогуће је изоставити

⁹⁸ Видети више у: Попадић, Д., стр.241.

веома важан међународни документ - Конвенцију о правима детета из 1989. године⁹⁹. Ова међународна конвенција настала је као резултат тежње за проширивањем посебне бриге за дете израженој у Женевској декларацији о правима детета из 1924. године и у Декларацији о правима детета коју су усвојиле Уједињене нације 1959. године и призната у Универзалној декларацији о људским правима, као и у осталим статутима и инструментима специјализованих агенција и међународних организација које се баве заштитом деце. Међутим, ако приступимо анализи Конвенције гледајући кроз призму вршњачког насиља, можемо закључити да се насиље и злостављање које се регулише Конвенцијом помиње у смислу насиља које врше одрасли над децом, што се може закључити из члана 19 који гласи: „Стране уговорнице ће предузети одговарајуће законске, административне, социјалне и образовне мере за заштиту детета од свих облика физичког или менталног насиља, повређивања или злостављања, запостављања или немарног поступања, малтретирања или експлоатације, укључујући сексуално злостављање, док је под бригом родитеља, законских заступника или било које друге особе која се брине о детету“.¹⁰⁰

Под утицајем овог веома важног правног акта из области права детета, државе потписнице ове Конвенције донеле су више подзаконских аката из области вршњачког насиља као и мере инплементације које се такође могу применити у овој сфери. Такође, све државе потписнице су, самим потписивањем и ратификацијом Конвенције, примиле на себе обавезу да, преко генералног секретара Уједињених нација, Комитету за права детета подносе извештаје о мерама које су усвојиле за остваривање права која су Конвенцијом призната, као и о напретку оствареном у погледу уживања тих права. У Србији је донето више протокола који се тичу вршњачког насиља у школама као што су Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама, Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање итд.

У упоредном праву, законодавства у области вршњачког насиља донела су различита решења. Министарство просвете Црне Горе је донело документ под називом Упутство за

⁹⁹ Закон о ратификацији Конвенције Уједињених Нација о правима детета (Сл. лист СФРЈ-Међународни уговори, бр. 15/90 и сл. лист-Међународни уговори, бр. 4/96 и 2/97)

¹⁰⁰ Закон о ратификацији Конвенције Уједињених Нација о правима детета (Сл. лист СРЈ-Међународни уговори, бр. 15/90 и сл. лист-Међународни уговори, бр. 4/96 и 2/97)

поступање у школама са циљем сузбијања и правовременог препознавања вршњачког насиља из 2015. године, која садржи дефиницију вршњачког насиља вредну помена која гласи: „Вршњачко насиље постоји уколико је дијете жртва вршњачког насиља, изложено директној или индиректној (психолошкој) агресији од два до три пута мјесечно или чешће од стране једног ђетета или групе ђеце. То је – силецијство, злостављање, малтретирање, „агресија“ јачег према слабијем, старијег над млађим. Може бити притисак, вербална и/или физичка агресија, како би урадило нешто што не жели, суздржало се да не уради нешто што сматра да треба и сл. То су: песничење, ударање, туче, понижавање, увредљиви покрети и мимика, социјална изолација, оговарање. У одређеним случајевима страх од будуће виктимизације може представљати вршњачко насиље“.¹⁰¹

Новине у законодавству које вреди поменути су усвајање новог Закона о основама система образовања и васпитања¹⁰² које се тичу превенције вршњачког насиља. Њиме се повећавају одговорности али и казне за директоре, родитеље и ученике. Проширена је одговорност за дискриминацију и насиље, повећане су новчане казне, а уводе се и нове васпитно-дисциплинске мере у виду друштвено-корисног и хуманитарног рада. Према члану 191 овог Закона, „новчаном казном у износу од 100 000 до 1000 000 динара казниће се за прекршај установа ако не предузима или неблаговремено предузима одговарајуће мере. Новчаном казном од 30 000 до 100 000 динара казниће се родитељ, односно законски заступник детета или ученика који учини повреду забране“ (члан 195).¹⁰³ Овакве законске одредбе, својом јасном и стриктном формулацијом би требало да родитељима ставе до знања да ће њихова неинформисаност и незаинтересованост о дететовом понашању у школи бити санкционисана. Паралелно санкционисање и родитеља и детета ће имати већи ефекат него алтернативно санкционисање.

Национални законодавни оквир у сагласности са Конвенцијом о правима детета, Свет по мери детета и другим међународноправним документима, поред Закона о основама система образовања и васпитања РС чине и Породични закон, Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Кривични законик, Законик о кривичном поступку, Закон о здравственој заштити, Закон о спречавању

¹⁰¹ www.mpin.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=221720&rType=2

¹⁰² "Сл. гласник РС", бр. 88/2017, 27/2018 - др. закон, 10/2019, 27/2018 - др. закон и 6/2020

¹⁰³ "Сл. гласник РС", бр. 88/2017, 27/2018 - др. закон, 10/2019, 27/2018 - др. закон и 6/2020

дискриминације особа са инвалидитетом, Закон о заштити права и слобода националних мањина, Закон о полицији и Закон о раду.

Министарство рада и социјалне политике основало је мултисекторску радну групу у чији састав улазе представници надлежних министарстава и невладиних организација. Радна група усвојила је Полазни оквир националне стратегије против насиља 2005. године. На основу препорука и смерница из Полазног оквира, 2008. године израђена је Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља.

Акт насиља у школи је могуће окарактерисати као кривично дело (када су присутне тешке или лаке телесне повреде) или као прекршај против јавног реда и мира, а оно што је овде још и олакшавајућа околност приликом одмеравања санкције је да је преступник малолетник па је кажњавање блаже. С обзиром на то да је приоритет свих правних поредака, али и друштва уопште, заштита деце од многих негативних утицаја и деловања, треба ставити акценат на жртву вршњачког насиља која је такође малолетна особа. Инкриминисање вршњачког насиља као посебног кривичног дела (у ЗОМУКД) и прописивањем специфичних санкција, ова врста насилничког понашања добила би адекватан одговор друштва. С друге стране, институције (школе) које су посматрачи ове појаве кривично би одговарале за непријављивање кривичног дела. Оваквим корацима ојачао би положај школа у погледу њихових овлашћења у оваквим ситуацијама. Особље школе нема овлашћења да врши претрес ученика при уласку у школу, јер би тиме повредило право детета на приватност. Ово овлашћење има само школски полицајац, кога немају све школе, и то само у случајевима да посумња да ученик код себе има нешто од недозвољених предмета којима може да нанесе повреде другима. Евидентно је да је врло тешко претресати 700, 800 ученика дневно. Инсталирањем детектора метала на улазима у школе, заједно са видео надзором и физичким обезбеђењем које већ постоји у школама умогме би се олакшало спречавање физичког насиља.

VIII ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ НА ТЕМУ „ВРШЊАЧКО НАСИЉЕ У ШКОЛАМА СРБИЈЕ“ У ПЕРИОДУ ОД 01.01.2014. ДО 31.12.2018. ГОДИНЕ

8.1. Опис истраживања

Вршњачко насиље у школама представља велики изазов у савременом друштву. Ово није нова појава и са њим се боре све земље света, развијене и неразвијене средине. С обзиром на то да у насиљу учествују деца (они се налазе и у улози жртве и у улози насилника), од велике је важности створити свест о његовом значају. Такође, предмет је интересовања многих стручњака, како социолога тако и психолога, педагога, правника и криминолога, па би требало да заузима важно место у правном систему.

С обзиром на озбиљност ове појаве, како би се стекао увид у њене карактеристике, било је неопходно извршити емпиријско истраживање и извести закључак о учесталости вршњачког насиља. Незаинтересованост школа за сарадњу и епидемиолошка ситуација су отежале начин истраживања па је било неопходно променити методе. На основу одлуке Владе Републике Србије о увођењу ванредног стања („Службени гласник РС“, бр. 29/2020 од 15.3.2020. године) школе су прешле на online наставу, па је истраживање спроведено по методу студије случаја (case study).

8.2. Предмет истраживања

Предмет овог рада је упознавање са појавним облицима, учесталосту и факторима ризика за појаву вршњачког насиља у школама. Затим, повезаност појаве и заступљености вршњачког насиља у школама са развојним периодима, полом и узрастом детета и могућност повезивања вршњачког насиља и средине у којој се насиље дешава.

8.3. Циљеви и задаци истраживања

Основни циљ овог рада је да се истраживањем података, објављених у медијима, дође до сазнања о појавним облицима, учесталости и начину манифестовања вршњачког насиља у школама, као и да се објасни и дефинише етиологија и феноменологија вршњачког насиља у школама. Исто тако, утврдити пол и територијалну припадност насилника и жртве вршњачког насиља у основним и средњим школама, указати на озбиљност проблема и могућности превенције.

Задатак истраживања је прикупити и обрадити случајеве вршњачког насиља доступне у медијима на подручју Републике Србије у периоду од 01.01.2014. до 31.12.2018. године са подацима о узрасту и полу насилника и жртве и врсти насиља.

8.4. Хипотезе истраживања

Приликом дефинисања циљева истраживања постављене су следеће претпоставке:

1. Вршњачко насиље је честа појава у школама
2. Најзаступљенији облици вршњачког насиља у школи су физичко, психичко и вербално
3. Вршњачком насиљу у школи су склонији дечаци
4. Насилници најчешће нападају жртве истог узраста
5. Насилници и жртве вршњачког насиља су најчешће истог пола
6. Вршњачко насиље у школи се најчешће манифестује појединачно
7. Вршњачко насиље је заступљеније у градским школама
8. Вршњачко насиље у школама је заступљеније у одређеним временским интервалима

8.5. Узорак и методи истраживања

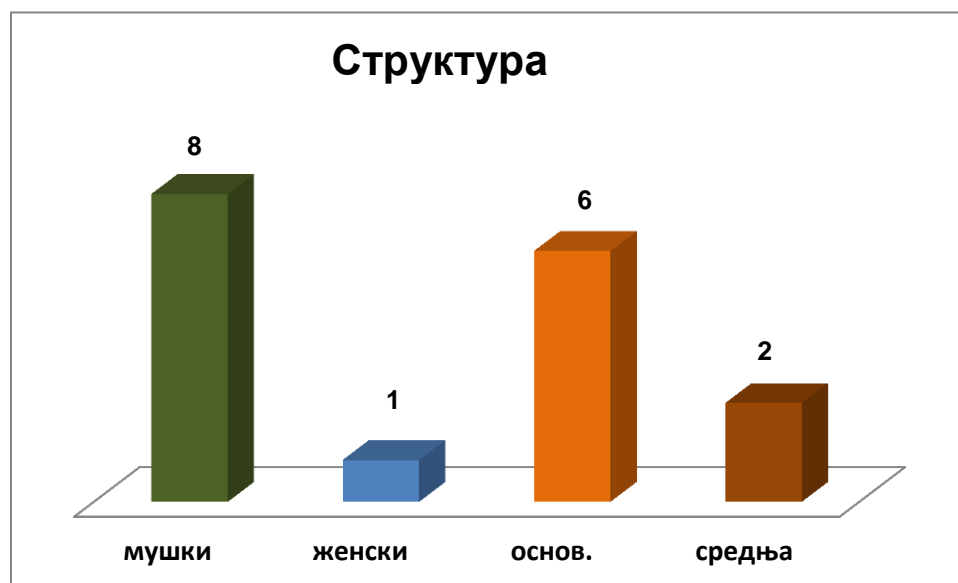
Узорак истраживања је обухватио 92 случаја вршњачког насиља у школама, како већих градских средина тако и мањих. Сви случајеви су узети из средстава јавног информисања: Вечерње новости, Курир, Блиц, Српски телеграф, Данас, Информер, Еспресо, Србија данас, Ало, Јужне вести, Наслови нет и РТС.

Основне методе овог истраживања су студија случаја и дескриптивна метода која подразумева посматрање, испитивање и анализу садржаја. Упоредивање података извршено је применом компаративне методе. Резултати истраживања су приказани текстуално, табеларно и графички.

8.5.1. Структура узорка

Од укупног броја (92) случаја 71,73% се односи на ученике - насилнике који припадају основношколском узрасту и 28,27% су ученици – насилници из средње школе. Резултати истраживања приказани су према варијаблима које представљају чиниоце тј.

саставне делове постављених хипотеза истраживања.

Сл.1. Структура узорка обухвата пол и узраст ученика

Пол насилника		Узраст насилника	
М	Ж	Ос. школа	Средња школа
81(88,04)	11 (11,96)	(66) 71,73	(26) 28,27

Табела бр. 1. Пол и узрасна структура насилника

8.6. Анализа резултата истраживања и провера постављених хипотеза

1. Распрострањеност вршњачког насиља у школама

Из табеле која је приложена види се да је вршњачко насиље у основним и средњим школама распрострањено у целој Србији. Без обзира на велико интересовање током истраживања, није пронађен ни један податак о вршњачком насиљу на Косову. Ради лакшег прегледа места, догађања су распоређена по азбучном реду у три велике групе.

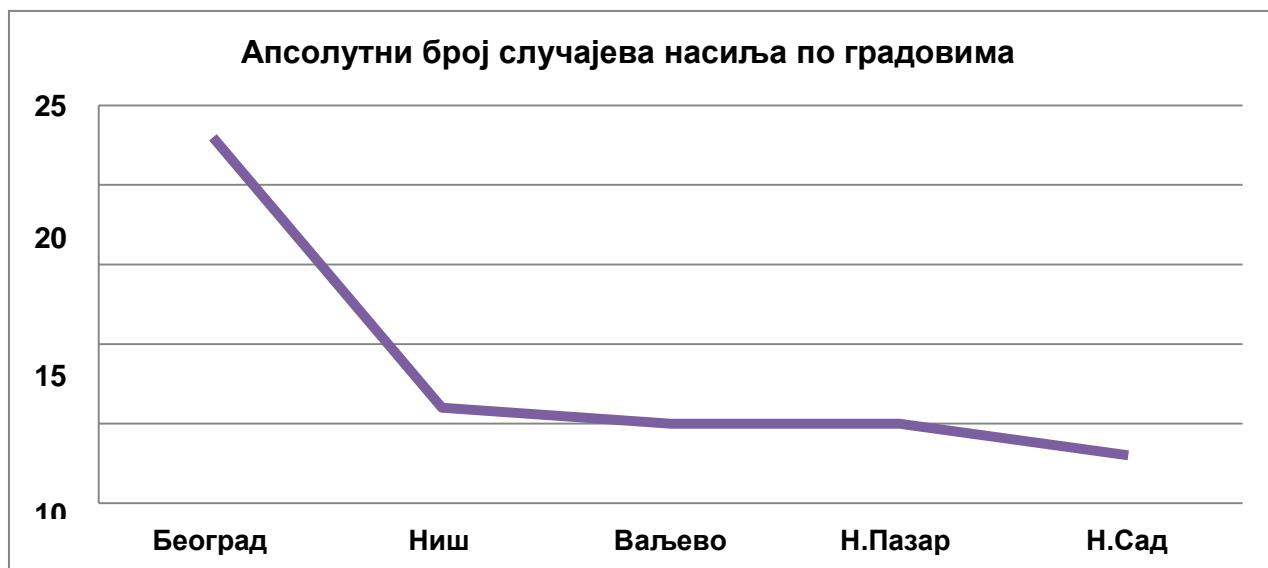
ВОЈВОДИНА	БЕОГРАД	ОСТАЛО
Бачка Паланка	Н. Београд	Александровац
Кула	Галеника	Аранђеловац
Нови Сад	Канарево Брдо	Ариље
Панчево	Карабурма	Брестовачка Бања
С. Митровица	Батајница	Бор
Стара Пазова	Раковица	Врањска Бања
Старчево	М.М. Луг	Ваљево
Суботица	Жарково	Врање
Тител	Калуђерица	Завлака
	Сопот	Ивањица
	Земун	Јагодина
	Земун Поље	Крагујевац
		Крушевац
		Лебане
		Лесковац
		Мала Крсна
		Нова Варош
		Нови Пазар
		Ниш
		Параћин
		Прокупље
		Севојно
		Смед. Паланка
		Смедерево

Табела бр. 2 Просторна дистрибуција вршњачког насиља.

2. Вршњачко насиље у школама је у заступљеније у већим градским срединама

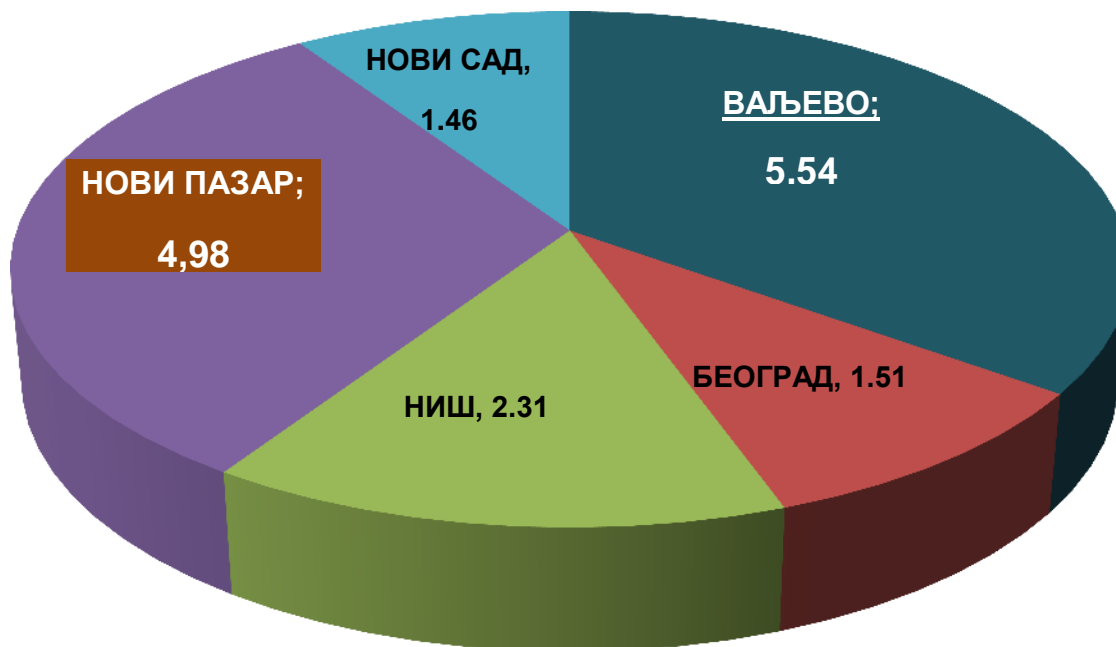
Од укупно 92 случаја који су пронађени у средствима јавног информисања само један случај је био у сеоској школи. То је случај из основне школе у селу Црвена Јабука у близини Уба. Сви остали су из градских средина. Међутим, показало се да је велики број случајева вршњачког насиља у школама великих градских средина попут Београда, Новог Сада и Ниша али и да мањи градови не заостају много.

У дијаграму су приказане градске средине са већим бројем случајева. Београд 25, Ниш 6. Ваљево 5, Нови Пзар 5, Нови Сад 3. Остала места имају по један случај насиља и нису приказана дијаграмом.

Сл. 2. Апсолутни број случајева насиља: Београд 25, Ниш 6, Ваљево 5, Нови Пазар 5, Нови Сад 3

**Број случајева у школама на 100 хиљада
становника по градовима**

Сл. бр. 3

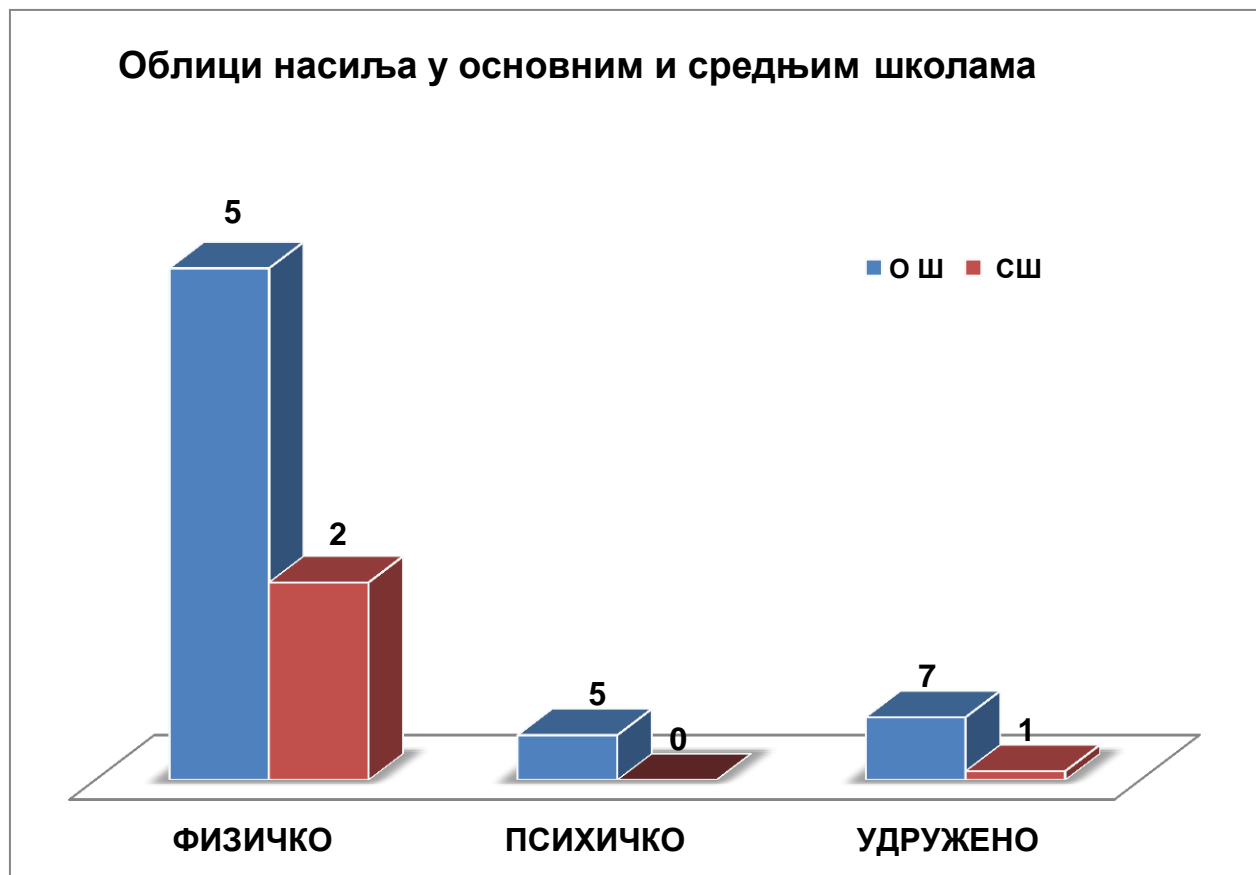
Распрострањеност вршњачког насиља у школама показује да је за разлику од апсолутних бројева насиља, (сл. бр. 2.) где је Београд приказан као најугроженија средина, овде се види да је учесталост вршњачког насиља према броју становника најизраженија у школама Ваљева и Новог Пазара док су Београд и Нови Сад мање угрожени.

3. Најзаступљенији облици вршњачког насиља у школама

Треба имати на уму да се различити облици насиља углавном јављају удружено, а предложена подела може да послужи бољем разумевању разноврсности облика и начина

манифестовања насиља (нпр. физичко насиље је увек праћено емотивним/психичким насиљем).

По резултатима приказаним у табели евидентно је да насилници најчешће прибегавају физичком насиљу (81.52%). Лако се уочава да је тај облик више заступљен код основаца али се такође примећује да и срењошколци често тако реагују у насилној интеракцији са вршњацима. Психичко насиље се јавља у 2,17% као самостално. Примећује се и податак да је честа појава удружених насиља (16,30%). Најчешће вербално предходи другим насиљима, па се сматра да је вербално насиље увод у физичко. Међутим, јасно је да вербално насиље предходи и другим облицима насиља. Из података овог истраживања уочено је да се код вршњачког насиља у школама најчешће удружују физичко и психичко насиље, (5,45%), физичко и вербално (4,30%) физичко, психичко и електронско (3,20%) психичко и социјално (1,10%), физичко, психичко и сексуално (1,25%), физичко, психичко и социјално (1,20%).

Сл. бр. 4. Најзаступљенији облици вршњачког насиља у основним и средњим школама

4. Узраст ученика

Кад се говори о узрасту, потребно је сагледати узраст и насилника и жртве насиља.

Анализом података долази се до следећих закључака:

Вршњачко насиље у школама почиње врло рано, самим поласком у школу. Забележено је и једно вршњачко насиље које се десило у предшколском узрасту (6 година). Чињеница је да се граница све више спушта ка млађем школском узрасту који обухвата од првог до четвртог разреда основне школе. Примећује се и већи број насиља на узрасту од 9 година. (9,78%). У узрасту од 11 година број насиља расте да би свој максимум постигао на узрасту од 14 година. Вршњачко насиље је најзаступљеније на узрасту око 14. до 15. године (21,73%, 16,30%)

Истраживање показује да број насиља опада са срењошколским узрастом. На почетку средњошколског узраста (15 година) број случајева је већи док на узрасту кад завршавају школовање број се смањује. С обзиром на то да су у годинама када се стиче пословна способност ученици постају свесни чињенице да за сопствене поступке одговарају (кривично, материјално...) сами а не њихови законски заступници. Са друге стране, свеснији су тога, да када су старији малолетници могу им се за такво понашање изрећи одређене мере прописане ЗОМУКД-ом као што су упућивање у малолетнички затвор и васпитно-поправни дом. Млађи малолетници знају да су кривично неодговорни, тј. да за њихове поступке одговарају родитељи/старатељи.

Сл. бр.5.

Број насилника према узрасту показује да је највише насилника на узрасту око 14. и 15. године што обухвата период кад ученици завршавају основну и почињу средњу школу.

Сл. бр.6. Број жртава према узрасту, види се да је највише жртава на узрасту 13 и 14. година.

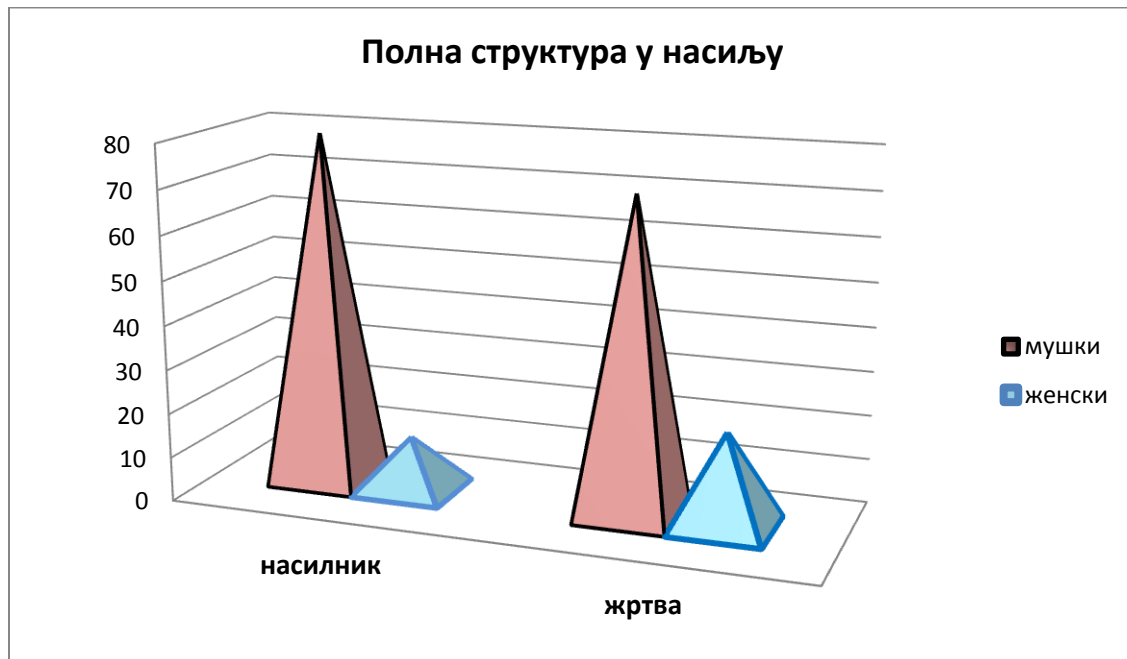
Кад се погледа узраст жртве насиља, уочава се слична појава. Највише има жртава вршњачког насиља међу тринаестогодишњацима и четрнаестогодишњацима (19,56%, 16,30%). Велики број жртава на узрасту од 12 година (10,86%). Како се тежиште помера ка 18. години бројке су све мање.

Испитивање указује да у 78.7% случајева, насилници нападају жртве истог узраста. Ако се упореди узраст насилника и жртве примећује се да у 16,30% случајева старији ученици нападају млађе. Дешава се (у 5%) да је насилник млађи од жртве, што значи да има случајева да млађи ученик нападне старијег. “Рањивост детета и његова способност да се заштити од насиља мењају се временом, како оно развија своје капацитете. Важно је препознати да се девојчице и дечаци могу различито развијати, посебно на прелазу из

детињства у адолесценцију¹⁰⁴.

5. Пол ученика

Као важна варијабла у овом истраживању јавља се пол насилника и пол жртве вршњачког насиља. Мушки пол се у 86,96% случајева јавља као насилник. То је евидентно али није занемарљив податак да се и девојчице појављују у улози насилника 13,04%. У овом истраживању доминира физичко насиље, што значи да и девојчице прибегавају таквом решавању конфликтних ситуација у комуникацији са другим девојчицама или дечацима. Према подацима у истраживању 74% дечака напада жртве истог пола, а 12% девојчица напада жртве истог пола. Исто толико (12%) дечака напада девојчице. Само 1,08% девојчица напада дечаке. Из ових података се може извести закључак да су насилници и жртве вршњачког насиља у школи најчешће истог пола. Оно што анализом може да се примети је и чињеница да је број девојчица које су претрпеле насиље већи од броја девојчица које врше насиље.

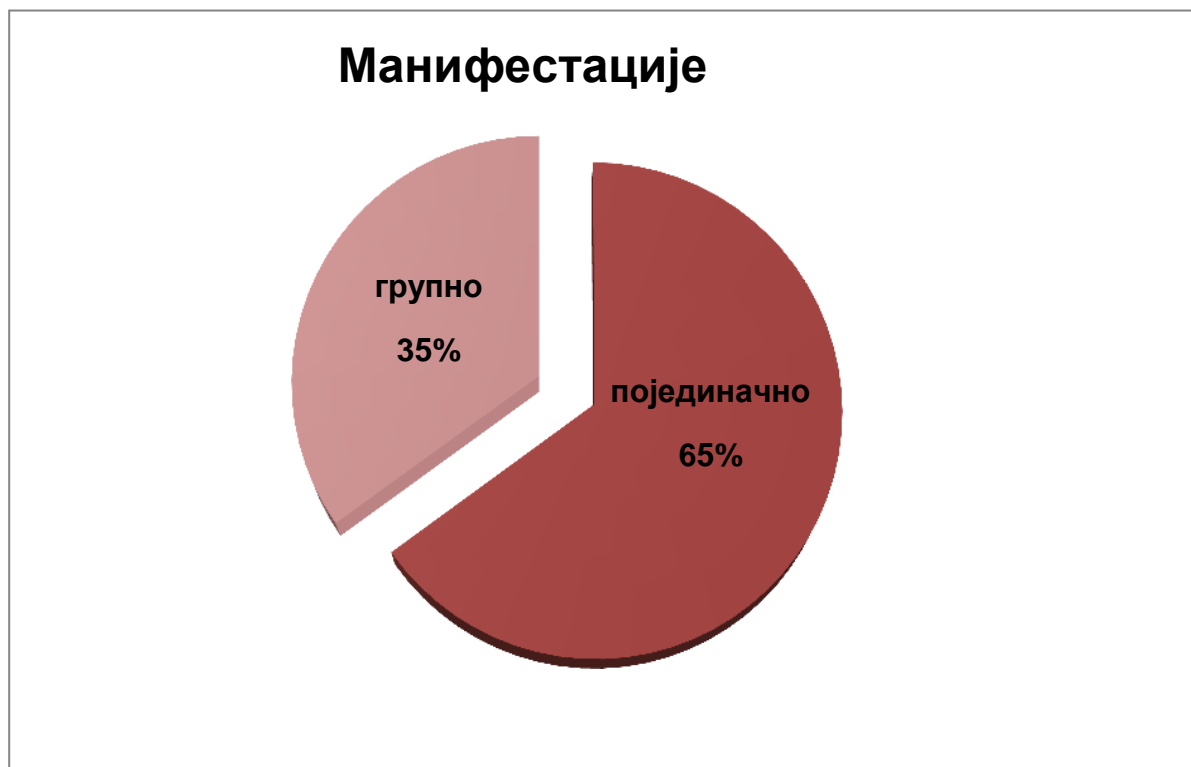
Сл. бр.7

¹⁰⁴ ДЕТЕРМИНАНТЕ И ФАКТОРИ НАСИЉА НАД ДЕЦОМ У СРБИЈИ: ПРЕГЛЕД НАЛАЗА, Уницеф, 2019., стр.5.

Анализирајући податке добијене у испитивању долази се до закључка да су дечаци склонији насиљу.

6. Вршњачко насиље у школи се манифестује појединачно

Вршњачко насиље се манифестује појединачно или у групи. Појединац почиње насиље али се понекад не заврши као сукоб једног ученика против другог. Дешава се да насилник делује у групи која може бити мања, али се дешава да једног ученика нападне и већа група ученика. Анализом података намеће се закључак да се вршњачко насиље које чини појединац појављује у 65% случајева, док вршњачко насиље које чини група јавља се у 35% случајева. Значи, најчешће се јавља појединац као извршилац насиља али је евидентиран и велики број насиља које је извршено са групом вршњака што је још суровије и теже.

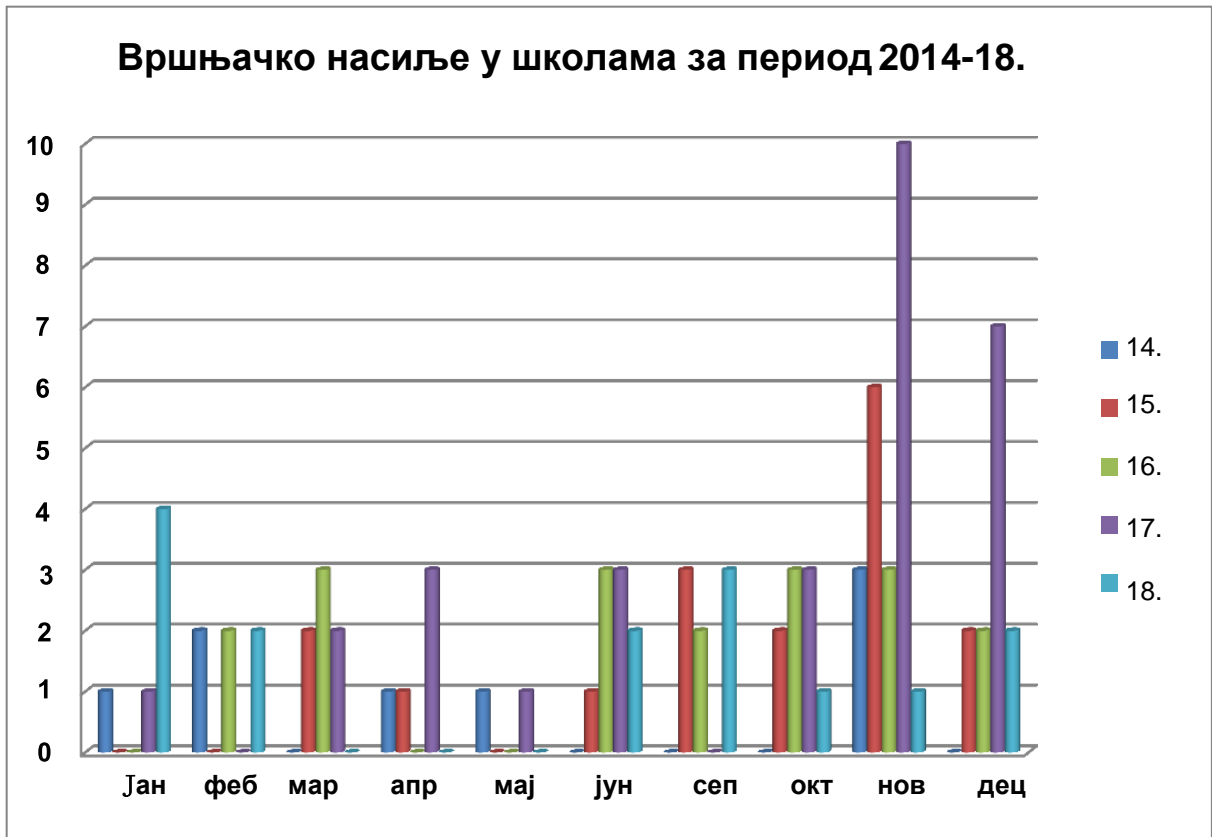
Сл. бр. 8

Вршњачко насиље у школама се манифестује појединачно али није мали број ни оних насиља који се манифестују са вршњачком групом. “Групно насиље не мора подразумевати да ће сви чланови мање групе активно малтретирати неког ученика, већ да ће свом представнику пружати подршку, обезбеђивати физичку надмоћ итд”.¹⁰⁵

7. Вршњачко насиље у школама је заступљеније у одређеним временским интервалима

Ако се погледа дијаграм, који говори о времену када се који инцидент вршњачког насиља догодио за посматрани период, лако је уочљиво да је новембар месец са највећим бројем оваквих догађања. Оно што може да се доведе у везу са овим бројкама је, што је новембар месец кад се врши први пресек и анализира успех, кад почињу родитељски састанци и припрема за крај првог полугодишта. Намеће се закључак да су у то време ученици анксиознији па те своје фрустрације преносе на остале ученике. После новембра децембар је месец где се примећује повећан број инцидената ове врсте, број који није занемарљив. Јасно се примећује и податак да је у 2015. и 2017. највише вршњачког насиља било у новембру а у 2017. у децембру. Оно што би требало још додати је, да анализа расположивих података показује да је 2015. године критичан месец био јануар али не тако изражено као новембар у осталом анализираном временском периоду.

¹⁰⁵ Попадић, Д., op.cit, стр. 154.

Сл. бр. 9.

Подаци показују да је за посматрани период највише насиља десило у новембру 2017. године. Дијаграм показује да су периоди за које је карактеристична појава вршњачког насиља јануар, новембар и децембар.

Сл. бр.10 Укупан број насиља за посматрани период.

IX ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Вршњачко насиље, као облик друштвено неприхватљивог понашања је, у последњим деценијама, доста променио своје појавне облике, па је стога веома битно на време препознати све видове насиља међу вршњацима и адекватно и правовремено реаговати на њих. “У неким друштвима је распрострањено уверење да агресивно понашање, укључујући и туче, представља мањи дисциплински проблем. Насилништво је често удружено са дискриминацијом ђака из сиромашних породица или из етничких маргинализованих група односно оних са одређеним личним карактеристикама (нпр. изглед, физички или ментални поремећај). Насилништво је најчешће вербално, али долази и до физичког насиља. На школе утичу и догађаји у широј заједници, на пример, повећана учесталост културе банди и криминалних активности повезаних са бандама, а посебно ако су у вези са наркотицима”.¹⁰⁶

Школски систем је запосленима у школи (наставницима, учитељима, директору, стручној служби...) прописао педагошку документацију у виду административних послова и прописао строге рокове за реализацију истих, па су наставници и они који треба да се баве васпитањем преокупирани и преоптерећени. У настојању да се испоштују сви законски рокови, запосленима у школама остаје мало времена које би посветили решавању проблема сваког појединачног детета. Управо зато се, најчешће, не реагује на прве сигнале који воде у насиље.

Закон о основама система образовања и васпитања прописује да свака школа мора имати посебан тим који ће се бавити проблемима вршњачког насиља (Тим за заштиту ученика од насиља, злостављања и занемаривања), али и строгу процедуру приликом пријаве насиља која се мора стриктно поштовати. С обзиром на то да је администрација преобимна, школе најчешће избегавају да покрену ту процедуру. Велики недостатак је компликована процедура. Са теоретског становишта гледано, она има оправдања и делује веома успешно јер је сваки сегмент вршњачког насиља детаљно регулисан, те нема места произвољном тумачењу. “Имајући на уму да сва деца морају бити у стању да уче без насиља, да би школе требало да буду безбедне и пријатељски оријентисане на дете, а да се наставни програми заснивају на правима, као и да школе обезбеђују средину у којој се ставови који толеришу насиље могу изменити и у којој се могу научити ненасилне вредности и понашање,

¹⁰⁶ *Насиље над децом, студија Генералног секретара Уједињених нација, op.cit.,стр. 16.*

препоручујем државама:

а) Да подстичу школе да усвоје и примењују кодексе понашања који важе за све особље и ђаке, а који се противе свим облицима насиља, узимајући у обзир и стереотипе и понашање засновано на питањима полних разлика, као и све друге облике дискриминације.

б) Да обезбеде да директори школа и учитељи користе ненасилне стратегије наставе и учења и да усвајају управљање разредом и друге дисциплинске мере које се не заснивају на страху, претњама, понижавању или физичкој снази.

в) Да спречавају и смањују насиље у школама кроз специфичне програме који се баве читавом школском средином укључујући подстицање овладавања вештинама као што су ненасилни приступи решавању сукоба, примењивање политике против застрашивања и унапређења поштовања за све чланове школске заједнице.

г) Да обезбеде да сви школски програми, наставни процеси и други поступци буду у потпуном сагласју са одредбама и принципима Конвенције о правима детета, ослобођени од активног или пасивног промовисања насиља и дискриминације у било ком облику”.¹⁰⁷

У сврху упознавања са дефиницијом и појавним облицима вршњачког насиља један део рада је посвећен овој тематици. Пошто су појавни облици слични, врло је битно јасно их разграничити. Такође, да бисмо разумели проблем вршњачког насиља, потребно је осврнути се и на факторе који утичу на ову појаву. Ови фактори (унутрашњи и спољашњи) не морају се кумулативно наћи у сваком конкретном случају, али најчешће се налазе у међусобној корелацији.

Некада се надмоћнији насилник са жртвом обрачунавао искључиво телесном снагом, док је данас могуће у школу унети недозвољене предмете којима може повредити друге ученике. Ученик може ући у школу а да нико не посумња да код себе има оружје док га не употреби. Запослени у школи не смеју претерсати ученике јер би тиме прекршили загарантовано право дечије приватности. Оваква овлашћења има само школски полицајац, али је проблем у томе што немају све школе школског полицајца. Још једна отежавајућа околност је и број ученика који свакодневно улази и излази из школе, тако да је готово

¹⁰⁷ *Насиље над децом, студија Генералног секретара Уједињених нација*, август 2006. године, стр. 32

немогуће да један школски полицајац, ако га школа има, дневно претресе 700 или 800 ученика. Као једно од могућих решења за овај проблем би био детектор метала на улазима школа. Као један од начина решавања овог друштвено опасног феномена било би и инкриминисање вршњачког насиља као кривичног дела у ЗОМУКД-у. Овим кораком би се одговорност родитеља за понашање деце али и одговорност школа повећала.

Резултати истраживања показују да вршњачког насиља има у основним и средњим школама широм Србије. Истраживање такође показује да се и веће и мање градске средине боре са овим проблемом. Узорак је обухватио 92 случаја објављена у медијима а само један случај везан је за сеоску средину. Најзаступљенији облик вршњачког насиља у школама је физичко насиље и таквом насиљу су склоне и девојчице. Највише насиља је забележено на узрасту око четрнаесте и петнаесте године, жртве су и дечаци (87%) и девојчице (13%). Резултати истраживања показују да се граница спушта ка млађем школском узрасту. Подаци јасно показују да је вршњачко насиље у школама учестало и да му се треба супротставити.

Школска дворишта и спортски терени су места где се деца крећу и проводе велики део времена, где се дешавају случајеви вршњачког насиља. Ово није изолована појава и не дешава се само у школи, то је задатак читавог друштва, зато приликом проучавања, као и превентиве вршњачког насиља, треба узети у обзир читав друштвени контекст. Вршњачким насиљем треба да се баве све друштвене институције, породица, образовање, здравствене установе, полиција, правосуђе, читаво друштво са већим бројем добро едукованих стручњака. Реакције заједнице на појаву насиља међу ученицима у школи морају бити ефикасне и адекватне. Неопходна је добра повезаност свих који учествују у решавању тог проблема.

Превенција је суштина решавања ове појаве и са тим треба почети од предшколског периода. Рад на превенцији насиља треба да буде константан и континуиран. Деци треба показати да се позитивно понашање цени, подстиче и награђује насупрот насилном понашању које је неприхватљиво и за које следе санкције, наравно, сразмерно узрасту и кривици.

Попис коришћене литературе

1. Бошковић, М., *Психосоцијалне карактеристике насилничке личности*, Нови Сад, Зборник радова Правног факултета, 2012.
2. Вујаклија, М., *Лексикон страних речи и израза*, Београд, Просвета, 2009.
3. Граор. Ж., *Манипулисање људима и васпитање*, Нови Београд, Графиком, 1998.
4. Димитријевић, Б., Ћирић, З., *Основи судске психијатрије и судске психологије*, СКЦ, Ниш, 2009.
5. Ђорђевић, М., *Како успешно васпитавати*, Гадина, Ниш, 1994.
6. Жунић-Цицварић, Ј., Цицварић, Р., прир. *Насиље у школи*, Ужички центар за права детета, 2009.
7. Јанковић, Б. *Персоналне карактеристике јуvenilних делинквената у оквиру правне регулативе*, Енграми вол. 33, јануар–март 2011, бр. 1, Београд, 2011.
8. Јерковић, И., Зотовић, М., *Увод у развојну психологију*, Београд: Центар за примењену психологију, Друштво психолога Србије, 2005., ISBN 86-83797-33-3
9. Константиновић Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М. *Криминологија*, Свен, Ниш, 2013.
10. Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М., *Криминологија*, Ниш, Пеликан принт, 2009.
11. Малинић, Ј., *Психологија вршњачког насиља*, Филозофски факултет, Пале, Источно Сарајево, 2017.
12. Метјуз, А., *Стоп насиљу!*, Вулкан, Београд, 2015.
13. Милашиновић, С., Јевтовић, З., *Социологија*, Београд, Криминалистичко-полицијска академија, 2014.
14. Нил, А., *Слободна деца Самерхила*, БИГЗ, 1993.
15. Olweus, D., *Bullying in schools: facts and intervention*, Research Centre for Health Promotion, University of Bergen, Norway, 2010.
16. Olweus, D., *Peer harassment: A critical analysis and some important issues* U J. Juvonen & S. Graham (Eds.), *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized.*(3–20). New York: Guilford Press, 2001.
17. Olweus, D., *Bully/victim problems in school: Knowledge base and an effective intervention program*, *The Irish Journal of Psychology*, 1997.

18. Olweus, D., *Aggression in the schools: bullies and whipping boys*, Washington, DC: Hemisphere, 1978.
19. Панић, В., *Развојно-динамичка психологија и психологија учења*, Београд, Научна књига, 1984.
20. Платон, *Држава*, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 2002.
21. Попадић, Д., *Насиље у школама*, Институт за психологију, UNICEF, Београд, 2009.
22. Попадић, Д., Плут, Д., *Насиље у основним школама у Србији – облици и учесталост*, Психологија, Београд, 2007.
23. Поповић-Ћитић, Б., Жунић – Павловић, В., *Превенција преступништва деце и омладине*, Министарство просвете и спорта, Педагошко друштво Србије, Београд, 2005.
24. Трнавац, Н., Ђорђевић, Ј. *Педагогија*, Београд, Научна књига, 1992.
25. Трнавац, Н., *Лексикон историје педагогије српског народа*, Завод за уџбенике, Београд, 2012.

Попис коришћених правних прописа

1. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, „Сл. гласник РС“, бр. 85/2005.
2. Закон о основама система образовања и васпитања, "Сл. гласник РС", бр. 72/2009, 52/2011 и 55/2013, 2009.
3. Закон о ратификацији Конвенције Уједињених Нација о правима детета (*Сл. лист СРЈ-Међународни уговори*, бр. 15/90 и *сл. лист-Међународни уговори*, бр. 4/96 и 2/97)
4. Национална стратегија за младе за период од 2015. до 2025. год.
5. Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно – васпитним установама, Министарство просвете Републике Србије, Београд, 2007.
6. Протокол о поступању у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање "Службени гласник РС", бр. 46 од 26. јуна 2019, 104 од 31. јула 2020.

7. Приручник за примену посебног протокола за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама, Министарство просвете Републике Србије, Београд, 2009.
8. Стратегија развоја информисања у РС, Службени гласник РС, бр. 55/05, 71/05–, 101/07, 65/08 и 16/11), стр.11–12

Попис остале истраживачке грађе

1. Baldry, A., *Bullingin schools and exposure to domestic violence*, Child Abuse and Neglect, 2003.
2. Вујичић, Н., *Останите јаки*, Вулкан, Београд, 2016.
3. Gini, 2008; Kaltiala-Heino i sur., 2000; Menesini i sur., 2009, prema Rajhvan Bulat L., Ajduković, M.: *Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkog nasilja među mladima*, Studijski centar socijalnog rada, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Psihologijske teme, 21, 2012
4. Goldstein, Sam; Princiotta, Dana; Naglieri, Jack A., Eds., *Handbook of Intelligence: Evolutionary Theory, Historical Perspective, and Current Concepts*. New York, Heidelberg, Dordrecht, London: Springer. 2015., стр. 3.
5. *ДЕТЕРМИНАНТЕ И ФАКТОРИ НАСИЉА НАД ДЕЦОМ У СРБИЈИ: ПРЕГЛЕД НАЛАЗА*, Уницеф, 2019.
6. Menesini, E., Modena, M. i Tani, F., *Bullying and victimization in adolescence: Concurrent and stable roles and psychological health symptoms*, The Journal of Genetic Psychology, 2009.
7. *Насиље над децом*, студија Генералног секретара Уједињених нација, август 2006. године.
8. Попадић, Д., Плут, Д., Павловић, З., *Насиље у школама Србије – Анализа стања од 2006. до 2013*, Институт за психологију, UNICEF, Београд, 2014.
9. Ракић, Ј., *Појам и облици вршњачког насиља*, Правне теме, година 3,бр.5.
10. Rapp-McCall, Lisa & Wodarski, John. *Violence in Schools*, 2019.
11. Rose, C. A., *Bullying among students with disabilities: Impact and implications*. In D. L. Espelage & S. M. Swearer (Eds.), *Bullying in North American schools*, New York, NY: Routledge, 2011.
12. Сесар, К., *Обиљежја вршњачког насиља*, Летопис социјалног рада, 2011.

13. Синобад, С., *Обележја вршњачког насиља у школама*, часопис *Темида*, бр 3, септембар 2005.
14. <https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Интелигенција> приступљено 21.02.2020.год.
15. <http://www.politika.rs/sr/clanak/401464/Emocionalna-zrelost> Зоран Миливојевић психотерапеут, приступљено 20.02.2020. год.
16. <https://www.unicef.org> > serbia > publikacije > analiza-televizijskih-programa
17. www.mos.gov.rs > wp-content > uploads > download-manager-files > приступљено 25.09.2019.
18. https://www.ombudsman.rs/attachments/1668_Izvestaj%20Zastita%20dece%20od%20nasilja%20u%20skolama.pdf Извештај заштитника грађана и Панела младих саветника о заштити деце од насиља у школама, 2011., преузето 13.09.2019.
19. www.mpin.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=221720&rType=2 приступљено 25.03.2020.
20. Шикман, М., *Међународна научностручна конференција Вршњачко насиље (етиологија, феноменологија, начини превазилажења и компаративна искуства)*, *Зборник радова*, Лакташи, Република Српска, 2013.

САЖЕТАК

У раду се разматра појава вршњачког насиља која је широко распрострањена. И поред свих превентивних мера које се предузимају ова негативна појава опстаје. Распрострањена је како у основним тако и у средњим школама. Неки примери вршњачког насиља имају елементе прекршајног а нека чак и кривичног дела. Појављује се у неколико облика: физичко, психичко, социјално, сексуално и електронско. Неки облици вршњачког насиља су по начину испољавања веома слични, просто се прожимају. Најчешћи облик вршњачког насиља у школама је физичко, психичко а затим следе и остали облици вршњачког насиља. У раду је детаљније објашњена етиологија и феноменологија вршњачког насиља, као и фактори ризика за појаву насиља у основним и средњим школама Србије. У раду се објашњава шта су отежавајуће околности за ефикаснију превентиву а дати су и предлози за спречавање ове штетне појаве. С обзиром да су то малолетна лица предност се даје превентиви. У раду су разматрани случајеви вршњачког насиља, објављени у медијима у периоду од 2014 – 2018. Резултати истраживања показују да је вршњачко насиље распрострањено у школама мањих и већих градова Србије.

Кључне речи: вршњачко насиље, школа, насилник, жртва

„Bulling in schools“

„Вршњачко насиље у школама“

SUMMARY

The work discusses the widespread phenomenon of bullying. This negative phenomenon survives despite many preventive measures. It is widespread in both primary and also in high schools. Some examples of bullying have elements of a misdemeanor and the others of even criminal acts. Bullying appears in several forms: physical, mental, social, sexual, and electronic (cyberbullying). Some forms of bullying are very similar in the way they manifest themselves - they interweave. The most common forms of school violence are physical and psychological, followed by other forms of bullying. In more detail, the work explains the etiology and phenomenology of bullying. Also, it explains the risk factors for the occurrence of violence in primary and high schools in Serbia. The work considers the aggravating circumstances for more efficient prevention and gives suggestions for preventing this harmful phenomenon. Since the students are minors, prevention is preferred. The work discusses the cases of bullying published in the media from 2014 to 2018. The research shows that bullying is widespread in schools, both in small and large cities in Serbia.

Keywords: bullying, school, bully, victim

Биографија

Даница Илић рођена је 10. јануара 1989. године у Нишу. После завршене основне школе „Учитељ Таса“ уписује средњу стручну Административно-биротехничку школу у Нишу коју завршава са одличним успехом. Након завршене средње школе уписује Правни факултет Универзитета у Нишу. Дипломирала је 2018. године са просечном оценом 7,09. Исте школске 2018/19 године уписује мастер академске студије општег смера, ужа кривичноправна научна област. Од страних језика служи се енглеским и француским језиком и поседује знање рада на рачунару.